

İçindekiler Tablosu

<u>Giriş</u>	2
<u>Kızılay Raporlarına Göre Mütarekeden Sonra Doğu Karadeniz</u>	4
<u>Cemiyetler</u>	7
I. Trabzon Müdafaa-i Hukuk (Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye) Cemiyeti ve Şubeleri	7
II. Diğer Cemiyetler	11
<u>Anadolu İşgaline Tepkiler ve Kutlama Törenleri</u>	14
<u>İstikbal Gazetesi ve Doğu Karadeniz’de Basın</u>	18
<u>Doğu Karadeniz Kıyılarında İtilaf Devletleri</u>	20
<u>Doğu Karadeniz’de Halkın Milli Mücadeleye Katkıları</u>	24
<u>Dipnotlar</u>	26

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi / Türkiye

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Giriş

Bin dokuz yüz on dokuz yılı başlarında Karadeniz’de, özellikle Samsun yöresinde, asayişsizliğin arttığına dair İstanbul’a şikayetler geliyordu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, “Bölgede iç güvenliğin sağlanarak yerleştirilmesi ve bu asayişsizliğin ortaya çıkış sebeplerinin tespiti” amacıyla Dokuzuncu Ordu Birlikleri Müfettişi olarak Samsun’a gönderilecektir. Mustafa Kemal Paşa’nın görevi yalnız askerî olmayıp, müfettişliğin kapsadığı bölge dahilinde aynı zamanda mülkî idi. Müfettişlik bölgesi Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van Vilayetleriyle Erzincan ve Canik (Samsun) bağımsız livalarını kapsıyordu.¹

Mustafa Kemal Paşa, o tarihlerde Türkiye’nin içinde bulunduğu durumu Büyük Nutuk’unda çok iyi tasvir edecektir. Osmanlı Devleti egemenliğini kaybetmiş, işgaller başlamış, Rum ve Ermeni cemiyetleri açıkça Türkiye aleyhine çalışmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında bir çok yerde mahallî kurtuluş çareleri düşünülerek “müdafaa-i hukuk” cemiyetleri kurulması yoluna gidilmişti.

O yıllarda Doğu Karadeniz Bölgesi idari açıdan Trabzon Vilayeti olarak adlandırılmaktaydı. Trabzon, Ordu, Giresun, Rize ve Gümüşhane illerinden oluşan Trabzon Vilayeti, Rum-Pontus faaliyetleri dahilinde bulunuyordu. Karadeniz kıyılarında teşkilatlanmış olan Pontus Cemiyeti, çalışmalarını İstanbul’daki merkeze bağlı olarak rahatlıkla sürdürmekteydi.

Rumlar, İnebolu’dan Batum’a kadar uzanan Karadeniz kıyılarında, Trabzon merkez olmak üzere bir Rum-Pontus Devleti kurmak istiyorlardı. Bu istek 1919’da Paris Barış Konferansı’nda dile getirildi. Pontus Meselesi’nin gelişmesinde Rum din adamlarıyla eşrafın büyük çaba sarfettikleri görülmekte idi. İstanbul Patrikhanesi’nin direktifleri doğrultusunda çalışan Samsun metropolidi Yermanos, Trabzon metropoliti Hrisantos ve Giresun metropoliti Lavrentios adeta Pontuscuların siyasi temsilcileri durumundaydılar. Hrisantos 2 Mayıs 1919’da Paris Barış Konferansı’na bir bildiri sunarak İtilaf Devletleriyle Yunanistan’ın desteğini sağlamaya çalıştı. Aynı konferansta Ermeniler de Trabzon’u istiyorlardı. Venizelos’un, Batı Anadolu’da uygulayacağı Enosis’e karşılık Trabzon’u Ermenilere bırakmaya razı olması, Hrisantos’u birtakım manevralara sevketti. Avrupadaki sekiz aylık faaliyetinden sonra İtilaf Devletlerinden beklediği desteği bulamayan Hrisantos, Trabzon’a dönüşünde buranın Türklere ait olduğundan ve Türklerle Rumların dostça yaşamaları gerektiğinden sözetmeye başladı. Ancak, bu sözlerinde samimi olmadığı bir süre sonra anlaşılacaktı: Çok geçmeden Batum, Tiflis ve Erivan’a yaptığı gezilerde Trabzon ve çevresiyle ilgili birtakım diplomatik pazarlıklar peşinde koşacaktı.

Pontuscu Rumlar, bölgedeki İtilaf Devletleri temsilcilerinden de önemli ölçüde destek görmekteydiler. Samsun’da İngiliz temsilcisi Salter, Trabzon’da İngiliz Kontrol subayı Crawford ile Fransız temsilcisi Lepissier bölgedeki Rumların koruyucusu durumundaydılar. Amerika Yardım Heyetleri ve Yunan Kızılhaçı gayrimüslimlere yardım etmekteydi. Diplomatik faaliyetler dışında, bölgedeki Pontusculukla ilgili çalışmalarını dört kısımda toplamak mümkündür: Helenleştirme siyaseti ve Yunan propagandası, bölgeye yönelik Rum göçü, Rum çeteleri, Türkleri iktisaden zayıflatma çabaları. Mütarekenin ilk altı ayında Trabzon’a 8.000, Giresun’a 525 Rum göçmen geldi. Birinci Dünya Savaşı’nda etkili olan Rum çeteleri, Trabzon’da Rus işgalinin sona ermesi üzerine Rusya’ya gitmişlerdi. Samsun’da kırkı aşkın Rum çetesi mevcut iken, Trabzon ve civarında yok denecek kadar azdı. Samsun’da faaliyette bulunan kırkı aşkın Rum çetesi gibi, bunların da amaçları siyasi idi. Ağustos 1919’da asayiş kontrol üzere Trabzon’a gelen Ali Fevzi Paşa başkanlığındaki tahkik heyeti, Rum çetelerinin daha çok Maçka kazası dahilinde faaliyet

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

gösterdiklerini tespit etmişti.²

Mustafa Kemal Paşa, 5 Haziran 1919'da Havza'dan İstanbul'a gönderdiği raporda şöyle diyordu:

“Trabzon vilayetine gelince, Müslümanlardan bir kaç çete var ise de soygunculuk gayesine dayanmaktadır. Tehcir işlerinden dolayı kaçak durumda olan Topal Osman Ağa'nın çetesi önemli olup, Giresun ve doğusu civarında da önemli bir hareketi görülmemiştir. Müslümanlar arasında şahsî sebeplerle bazı öldürme gibi âdi cinayet olayları çıksa da bunlarda ne eşkiyalık ne de siyasî gaye yoktur. Rumların bu vilayetteki teşkilatı da aynen Canik ve Amasya'daki teşkilatları gibi siyasîdir. Çıkardıkları olaylar ve çete hareketleri azdır. O da Trabzon vilayeti halkının uyanıklığındandır. Yalnız Koroğlu-Afkalidis adındaki otuz kişilik Rum çetesi Gümüşhane ve Zanta taraflarında çok kanlı olaylar çıkarmaktadır. Şimdiye kadar az vakitte on beş müslüman öldürülmüştür. Gayesi, asayiş bozuk göstermektir. Tâkip edilmektedir.”³

Ticaret ve küçük zenaatler dahil olmak üzere şehirlerde ekonomi büyük ölçüde Rumların elindeydi. Mütarekeden sonra Ordu'daki Rumlar Türklere göre çok iyi durumdaydılar. Her Türk köylüsü şehirde bir Ruma borçluydu.⁴ Türklerin elindeki emlak ve arazinin Rum tüccarları ve üreticilerinin eline geçmesi için dışardaki zengin Rum ve Yunanlı işadamları büyük çaba sarfediyorlardı. Marsilya'da yerleşmiş olan ve Giresun ve çevresiyle ticaret yapan K. Konstantinidis bunlardan biriydi. Milli Mücadele Dönemi'ne gelindiğinde, Karadeniz bölgesinde önemli üretim mallarıyla ticareti elinde tutan yeni bir Rum tüccar grubu hakim duruma gelmişti. Rumlar, Türklerin elindeki toprakları satın almak ya da tefecilik yoluyla ele geçirmişlerdi. Giresun'da Rumlar, daha önce arazinin yüzde onbeş yirmisine sahip iken, 1921 yılında bu oran yüzde yetmiş beşe çıktı. Geri kalan arazinin büyük kısmını da borç para karşılığı rehin almışlardı.⁵

Yunan kuvvetleri henüz Anadolu'yu işgal etmeden önce, Giresun'da Rumlar birtakım hazırlıklara giriştiler. Bir yandan silahlanırken, bir yandan da taşkınlıklarını artırıyorlardı. 8 Mayıs 1919'da, içinde Yunan Kızılhaç Heyeti bulunan bir Yunan gemisi Giresun iskelesinde demirledi. Birkaç gün sonra, 11 Mayıs'ta, Rumlar Taşkışla denilen Rum okuluna Yunan Kızılhaç bayrağıyla birlikte Yunan bayrağını çektiler. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, bir süre sonra Pontusculara karşı Giresun'daki Topal Osman çetesi ile anlaşacaktı.⁶

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti temsilcileri, Samsun'a çıktıktan sonra muhtemelen Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmüşlerdi. Trabzon'dan Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen 5 Haziran 1919 tarihli telgrafta, “Bazı mesâil-i millîye (millî meseleler) hakkında maruzât-ı şifahîyede (sözlü görüşmelerde) bulunmak arzusundayız. Trabzon'a teşrif buyurulmayacak ise mülâkat için tensîb olunacak mahallin (uygun görülecek yerin) irâe buyrulması” istenmişti.⁷

Mustafa Kemal Paşa'nın Amasya'da bulunduğu sırada, İstanbul'da Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, telgrafhanelere bir genelge göndererek Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafların çekilmemesini bildirmişti. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran 1919'da Trabzon vilayetine iki ayrı telgraf göndererek bu emre uyulmamasını istemişti. Telgraflarından birinde Trabzon Valiliği'ne şunları yazıyordu:

“Bu genelge ancak milletin sesini boğmak, vatanın parçalanmasına karşı milletin

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

birleşmesine engel olmak gayesine dayanan cânice ve hayince girişimlerden başka bir şey değildir. Bu durumu, Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetleri aracılığı ile halk muazzam mitingler yaparak hükümet nezdinde şiddetle protesto etmelidir.

Telgraflarla hemen şikayet ederek bu emrin geri alındığına dair cevap alıncaya kadar İstanbul'la resmi haberleşmeleri tamamen kesmek lazımdır. Bu hususta Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Başkanlığı'na acele bilgi verilerek, millî girişimlerde vatana yardımcı olunması gereğini vatansever yüksek şahsiyetlerinizden önemle ve bir an evvel arz ederim. Zerre kadar vicdanı olan bir telgraf memurunun bunu yapmıyacağı âşikârdır. Şâyet yapmağa teşebbüs eden olursa, bunun Divân-ı Harb'e verilmesini bütün Kolordu Kumandanlıklarına emir ve tebliğ ettim."⁸

1921 yılında Trabzon Vilayeti idari teşkilatında bazı değişiklikler yapıldı. 4 Nisan 1921 tarihinde Ordu ve Giresun müstakil livaları kuruldu. Ordu livasına Fatsa ve Ünye kazaları dahil edildi. Mart 1921'de anavatana katılan Artvin, 7 Temmuz 1921'de kurulan Artvin Sancağı'nın merkezi durumuna getirildi.⁹

Kızılay Raporlarına Göre Mütarekeden Sonra Doğu Karadeniz

Haziran 1919'da, Kızılay (Hilal-i Ahmer) Genel Merkezi'nce İstanbul'dan Trabzon'a bir yardım heyeti gönderildi. Dr. Behcet Bey Başkanlığı'ndaki Kızılay Heyeti İstanbul'dan hareketle İnebolu, Samsun ve Giresun'a uğradıktan sonra Temmuz'un ilk günlerinde Trabzon'a gelerek Zeytinlik (Cudibey) İlkokuluna yerleşti. Heyet tarafından İstanbul'a gönderilen raporlarda,¹⁰ Milli Mücadelenin başlarında Doğu Karadeniz'in sosyal ve sağlık durumu hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Kızılay Heyeti 1 Temmuzda Giresun'a geldiğinde eşraf tarafından karşılanmıştı. Şehirdi her yönüyle kötü bir manzara göze çarpmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı'nda kıyıda binalar bombardımandan tamamen tahrip edilmişti. Şehir inanılmayacak derecede açlık ve sefalet içindeydi. Belediye Başkanı, son zamanlarda açlıktan sokaklarda ölenlerin cesetlerini nakletmede Belediye gelirlerinin yetersiz kaldığını söylüyordu. Bu sefaletin önemli sebeplerinden birisi savaş yıllarında fındık ihracatının yasaklanarak, halkın elindeki fındığın düşük fiyatla satılmasıydı.

Giresun'da zenginlerin yardımlarıyla üç dört ay önce bir Müslüman Darüleytamı açılmıştı. Başlangıçta sokaktan toplanılan 350 çocuk burada barındırılırken, son günlerde yeterli yardımı sağlayamadıklarından bir kısmını tekrar sokağa bırakmışlardı. Burada, üçte ikisi erkek olmak üzere 135 çocuk bakılıyordu. Heyet buraya kişi başına ikiyüz ellışer gramdan bir aylık erzak göndermişti. Rum ve Ermeni Darüleytamları ise Türklerinkiyle kıyaslanmayacak derecede bakımlıydı. Amerika Yardım Heyetleri¹¹ buraları ziyaret ederek yardımda bulunmuşlardı. Giresun'da firengi ve uyuz salgın halindeydi. Halkın yüzde yirmisi firengiliydi.

Kızılay Heyeti Temmuz 1919'da Trabzon'a geldiğinde, tahminlerinin üstünde bir sefalet tablosuyla karşılaşmıştı. Amerikalılar ve Yunan Kızılhaç Heyetlerinin yardımları sayesinde Hıristiyanlardan yersiz ve yurtsuz tek kişiye rastlanmadığı halde, çoğunluğu Gümüşhane ve Bayburt taraflarından gelen binlerce muhacir büyük bir sefalet içindeydiler. Muhacirîn (Göçmenler) İdaresi, kadın ve çocuklardan oluşan beşyüz kadar yoksul insanı dört tarafı açık bir çatı altında, günde nüfus başına 200 gram mısır ekmeğiyle iaşeye çalışıyordu. Birçok hastalığın hüküm sürdüğü şehirde sağlık hizmetleri yetersizdi.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Belediyenin idare ettiği Memleket Hastanesi'nin bir koğuşu frengililere tahsis edilmişti. Gayrimüslimler açısından durum farklıydı. Yunan Kızılhaçı Trabzon merkezinde açtığı 80 yataklı bir hastanede Hıristiyanları ücretsiz tedavi ediyordu. Yine aynı heyetin idaresinde poliklinikler mevcuttu. Amerikalıların açtığı aşhanelerde günde 3500 kadar Rum ve Ermeni'ye yemek verilmekteydi.

Trabzon'un en güzel binalarından biri olan Darülmualimin (Öğretmenokulu) binası poliklinik için Kızılay'ın emrine tahsis edildi.

Gümüşhane ve civarı daha büyük bir sefalet içindeydi. Halk barınma ve gıdadan tamamen mahrumdu. Amerikalılar o civarda yaptıkları seyahetlerde yersiz yurtsuz otuz bin insana rastladıklarını bildiriyorlardı.

Halkta Amerikan heyetlerine karşı hiç bir güven kalmamıştı. Heyet Başkanının ifadesiyle, "Amerika Muâvenet Heyeti'nin münhasıran Hıristiyanlara yardım ettiğini ve Müslüman ahalinin Amerikalılara karşı çok dilgîr olduğunu Giresun'dan beri işitiyor ve görüyorduk. Trabzon'a gelir gelmez bundan bahsettiler. Bu havalide Amerikalılar yalnız Hıristiyanları himaye etmekle ve insaniyet nâmı altında tarafgîrlilik yapmakla itham ediliyor"du.

Kızılay Heyeti Başkanı, İstanbul'da Amerika Yardım Heyeti Başkanı Binbaşı Davis G. Arnold'dan aldığı mektubu Trabzon'da Amerikan Heyeti Başkanına verdi. Bu ilk görüşmede, Türk Kızılayı'nın birlikte çalışma önerisi Amerikalılarca olumlu karşılanmamıştı. Amerikalılar, cins ve mezhep ayrımı yapmadıklarını ancak, o zamana kadar sadece Ermeni ve Rum göçmenlere yardım ettiklerini söylüyorlardı. Onlar, "Rumlarla Ermeniler muhaceret ve kıtallere marûz kalmışlardır. Onun için daha ziyade muhtaç ve şayân-ı muâvenettirler. Esasen vazifemiz onların sefaletini tehvîn etmektir" diyorlardı. Kızılay Heyeti, Türklerin daha büyük facialarla karşılaştığını, sokaklarda iskelet halinde dolaşan aç ve sefil halkın buna bir delil teşkil ettiğini söylediği zaman Amerikalılar şu cevabı vermişlerdi:

"Biz Hıristiyanlara yardım ediyoruz, size düşen vazife de bittabi Müslümanlara yardım etmektir. Hilâl-i Ahmer Heyeti'nin de buraya bir emr-i insanî için çalıştığını görmek mucib-i memnuniyettir. Yardım edilecek insanlar o kadar çok ki, çalışılacak saha o kadar büyüktür ki iki heyet de yekdiğeriyle çarpışmadan çalışabilir."

Bütün bu olup bitenleri gördükten sonra, Kızılay Heyeti Başkanı da halkın kanaatine aynen katıldığını, "bu heyetler yalnız Hıristiyan menfaatine muâvenet için teşekkül etmiştir" cümlesiyle ifade ediyordu.

Amerika Yardım Heyeti'nin tutumuna rağmen, Kızılay Heyeti Rum ve Ermeni Dârüleytâmlarını da ziyaret ederek yardım teklifinde bulunuyordu. Bu kurumlar, kendilerine Amerikalılarca yeterli yardımda bulunulduğundan dolayı Kızılay'ın yardımına ihtiyaç duymadıklarını söylemişlerdi. Amerikalılar, şehirde 3500 kadar muhtaç Rum ve Ermeniye aşhanelerinde iâşe ediyorlardı. Bunun için her birinde altı büyük kazan yemek pişen iki mutfak kurmuşlardı. Levazımlarını un dahil olmak üzere tamamen piyasadan satın almak suretiyle temin ediyorlardı. Bunun yanı sıra, Hıristiyan halka dağıtmak için çok miktarda çift hayvanı satın alıyorlardı.

Amerikan heyetlerinin yardımından uzak olan Dârüleytâm ve Fukara Yurdu'nun ihtiyaçlarını Kızılay karşılamaya başlamıştı. Daha önce 550 çocuğun barındığı

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Dârüleytâm'da bir kısmının ölümü bir kısmının da evlatlık verilmesi sonucu 248 çocuk kalmıştı.

Muhacirîn İdaresi'ne bağlı Fukara Yurdu'nda beşyüzden fazla çocuk ve kadın bulunuyordu. Bunlar Muhacirîn İdaresince düzensiz olarak verilen bir parça mısır ekmeği ile iâşe olunuyor ve dört tarafı açık bir çatı altında barınıyorlardı. Kızılay fakir halka, Meydan Park ve Tabakhane Camii'nin yanında kurduğu tekerlekli kazanlarda mısır çorbası pişirip dağıtmaya başlamıştı.

Trabzon ve çevresinde yardıma muhtaç olanların çoğu kasaba ve şehir merkezinde toplanmışlardı. Köylerde geçimlerini sağlayamayanlar kasabalara gelmişler, mahsulleriyle geçinebilenler köylerde kalmışlardı. Trabzon, Giresun, Ordu, Tirebolu ve Perşembe (Vona) gibi şehir ve kasabalar birer sefalet merkezi görünümündeydiler. Amerika Yardım Heyeti'yle Yunan Kızılhaç'ı daha ziyade şehir ve kasabalarda faaliyette bulunuyorlardı. Kızılay Heyeti Başkanı, Trabzon'dan Bayburt'a kadar yaptığı incelemeler sonucu kanaatini, "Amerikalılar salıbe ait köyleri diğerlerine her suretle tercih etmektedirler" şeklinde ifade ediyordu.

Kızılay Heyeti Temmuz sonlarında sel felaketine uğrayan Vakfıkebir, Giresun, Ordu civarındaki köylere yardımda bulundu. İskan ve iâşeleri temin edilen fakirlerin çalıştırılması için teşebbüslerde bulunuluyordu. Trabzon'da muhtaçlara yardım için Müftü Mahir Efendi başkanlığında bir heyet kurulmuştu. Misafirhanelerde kalan fakirlerden bazıları yol inşaatında istihdam ediliyordu.

Trabzon'daki yardım heyetlerinin görevlerinden biri de halka sağlık hizmeti vermektir. Kızılay muayenesine müracaatta bulunan 80 hastadan altmış kadarı muayene olmaktadır. Muhtaç olanların ilaçları ücretsiz karşılanmaktaydı. Sıtma ve frengi hastalığı oldukça yaygındı.

Yunan Kızılhaç'ı bütün faaliyetlerini hastane ve muayenehanelere yöneltmişti. Yunan Kızılhaç'ı 1920 yılı yazında İstanbul'a dönerken, daha önce kurduğu hastaneyi Rum cemaatine bırakmıştı. Rumlar başlangıçta Yunan Kızılhaç'ına müracaat etmeyi tercih ederlerken, bir süre sonra Kızılay'ın verdiği sağlık hizmetlerinden de yararlanmaya başlamışlardı.

Kızılay "İmdat-ı Sıhhi Reisi" Doktor Nihat Sezai Bey, 15 Ekim 1919 tarihli raporunda, üç ay içinde 5666 hastanın (5313 Türk, 345 Rum, 3 Ermeni) muayene, 52 hastanın da ameliyat edildiğini belirtiyordu. Bu süre içinde 2198 malarya (sıtma) vakası görülmüştü. Bunun dışında frengi, uyuz, cild hastalığı, verem, belsoğukluğu, göz hastalıkları, dizanteri gibi muhtelif hastalıklar görülmekteydi. Amerika Yardım Heyeti'ne mensup bir kadın doktor, üç ay boyunca haftada üç defa Kızılay muayenehanesinde 586 kadını muayene etmişti.

Kızılay Heyeti'nin faaliyet süresi dört ayla sınırlandırılmıştı; ancak, Vali'nin ve Amerika Yardım Heyeti'nin ricası üzerine sağlık hizmetlerini bir süre daha devam ettirdi. Kızılay Heyet Başkanı ve Trabzon'da Şifa Yurdu'nun kurucusu olan Operatör Nihat Sezai Bey, sağlık çalışmalarında etkin bir rol oynadı.

Bu tarihlerde Kızılay Heyeti'nin görevi sona ermekle birlikte, Vali Hamit (Kapancı) Bey'in ısrarı üzerine İstanbul'a gitmekten son anda vazgeçildi. 21 Şubat 1920 tarihli raporunda, Doktor Nihad Sezai Bey şunları yazmaktaydı:

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

“Üç gün evvel Trabzon’a vali tayin olunan Hamid Beye vedaya gittim. Öbür gün hareket edeceğimi söyledim. Derhal bir komisyon topladı ki aza olarak muhacir memuru, Sıhhiye Müdürü, Müdafaa-i Milliye azaları ve Amerikalılar orada idiler. Ve neticede hareketimi menederek bendenize de resmen ve tahriren bildirdiler. Sizinle de hukukları varmış, katiyyen red etmeyeceğinize emin olarak yeni tevdî ettikleri vezâifile meşgul olmaklığımı bildirdiler. Tevdî ettikleri vezaif de kapanmak üzere bulunan ve şimdiye kadar pek çok kereler hastalarını dağıtan ve hastahaneden başka her şeye benzeyen Memleket Hastahanesini uhdeme almak... Hastane için nakdimizin kafi olmadığından bahsettiğim zaman Muhacirin İdaresi’nin bu hususta para sarfedebileceğini ve Amerikalıların da vasî mikdarda muâvenette bulunacaklarını ileriye sürdüler. Bendeniz de bittabi merkezden emir almayınca hiçbir işe başlamayacağımı söyledim. ve bunun üzerine merkeze gayet müstacel bir telgrafla ahvali arz eylemişdim. Eşyalarımın bir kısmı yüklenmiş olduğu halde tehire mecbur oldum. Doğrudan doğruya Vali Beye karşı isyan edemem çünkü kendisi nazikane muamele ediyordu. Hakikaten bura hastahanesi muhtac-ı muâvenet ve ıslahdır. Bir iki gün sonra Amerikalılara müdür olarak gelecek zat da doktor ve operatör olduğundan bu cihetten de onlardan fazlaca muâvenet göreceğimi ümid ediyorum.”

Trabzon Memleket Hastanesi, Muhacirîn İdaresi’nden Kızılay Yardım Heyeti’ne devredilmişti. Kızılay Genel Merkezi, Muhacirîn İdaresi tarafından da yardım edilmek şartıyla hastanenin idaresini kabullenmişti. Nihayet hastane Kızılay, Amerikalılar ve askeriyeden yardım görmek suretiyle Mayıs 1920 başlarında tamir edilerek tekrar açıldı.

Cemiyetler

Milli Mücadele’den Cumhuriyet’e kadar geçen süre içerisinde Trabzon ve çevresinde bir çok cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetlerden bir kısmı, kurulduğu dönemin beklentilerine uygun çalışmalarda bulunduktan sonra kapanmış ya da yerini başka bir cemiyete bırakmıştır. Bu dönemde Trabzon’da başta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olmak üzere Türk Ocağı, Eczacılar Cemiyeti, İhtiyat zabitleri Cemiyeti, Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti, Trabzon Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi, Muallimîn Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, İdman Ocağı gibi muhtelif amaçlı cemiyetler kurulmuştur. Ayrıca Trabzon’a bağlı diğer yerlerde de benzer cemiyetlerin kurulduğu görülmektedir.

I. Trabzon Müdafaa-i Hukuk (Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye) Cemiyeti ve Şubeleri

Mütarekeden sonra, Rumların Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurma çalışmaları karşısında, “Trabzon’un Türk camiasından ayrılığını kabul etmeyen ve varlığını müdafaaya azmetmiş olan halkı”¹²

artık teşkilatlanmak üzere kararını vermişti.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Trabzon’un güçlü İttihatçı eşrafı tarafından 12 Şubat 1919’da kuruldu. Cemiyetin amacı, “Trabzon Vilayetinin Osmanlı Devleti’ne bağlılığını korumak, ilmi vesikalarla gereken savunmaları yapmak ve milli haklarımızı koruyacak vasıtaların teminine çalışmaktı.”

Cemiyetin başkanlığına, İttihat ve Terakki Dönemi’nde Teşkilat-ı Mahsusa’nın bölge temsilcisi olan Barutcuzade Hacı Ahmet Efendi getirildi. Cemiyetin yayın organı, Faik Ahmet’in (Baruçtu) sahibi bulunduğu İstikbal gazetesiydi.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Kısa süre içinde Cemiyetin Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'da şubeleri açıldı. Trabzon'da toplanan iki kongreden ilki 23 Şubat 1919'da Nemlizadelerin Uzun Sokak'taki evinde yapıldı. Kongreye, Trabzon Valisi Necmi Bey'in yanı sıra merkez ve şubelerden gelen temsilciler katıldılar. Kongre başkanlığına Trabzon Müftüsü İmadeddin Efendi, Gümüşhane Temsilcisi Zeki Kadirbeyoğlu ikinci başkanlığa, Faik Ahmet Bey de başkanvekilliğine getirildiler.

Kongrenin ilk oturumlarında alınan kararlara göre; Kongreden seçilecek beş kişilik heyet İstanbul'a gönderilecek, Trabzon Vilayeti'nin nüfus ve coğrafya yönünden durumunu açıklayıp Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olmadıklarını ispatlamaya çalışacaklardı. Paris Barış Konferansı'nda gerçek durumu anlatabilmek için bu heyetin, İstanbul'da İtilaf Devletlerinin sempatisini kazanmış kişilerden, özellikle eski elçilerden seçeceği üç kişi de Paris'e gönderilecekti. Bunlar Paris'te, İtilaf Devletleri yetkilileriyle görüşerek diplomatik durumun lehimize çevrilmesini ve yabancı basında hakkımızda müsbet yayınlar yapılmasını sağlamaya çalışacaklardı.

Kongrede, Cemiyetin mali işlerinin yanısıra merkez ve şubelerin yükümlülükleri tespit edilerek karar altına alındı. Ayrıca, teşkilatın köylere kadar yaygınlaştırılması kararlaştırıldı. Doğu Karadeniz'in coğrafi ve tarihi durumuyla ilgili raporlar hazırlamak üzere komisyonlar seçildi. Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren beyannamelerle, bu topraklar üzerindeki milli hak ve meşru emelleri destekleyen tarihi, sosyal ve ekonomik belgeler yayınlanacaktı.

Trabzon Muhâfaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, ikinci büyük kongresini 28 Mayıs 1919'da topladı. Kongre başkanlıklarına Trabzon temsilcileri Servet ve İzzet Beyler seçildiler. Zeki Kadirbeyoğlu ile Rize temsilcisi Osman Nuri Beyler Kongreye, Karadeniz ve Doğu illerinin katılımıyla Erzurum'da bir kongre toplanmasını önerdiler. Önergede, Pontus ve Ermeni isteklerinin açıktan açığa konuşulduğu sırada, silahlı mukavemetin kaçınılmaz olduğu da belirtiliyordu.

Herhangi bir işgale silahla karşılık verilmesi, asker toplanması, "Vilayat-ı Sitte" (Altı Vilayet: Erzurum, Van, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Sivas) ile çalışmak üzere, her vilayetten gönderilecek temsilcilerin katılımı ile büyük bir kongrenin toplanması kararlaştırıldı. Bundan sonra Erzurum Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Şubesi Başkanlığına, ayrıca Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine telgraflar çekilerek kongreye katılmaları istendi.

Erzurum Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ise, tamamen aynı mahiyette bir daveti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'ne yapmıştı. Böylece, aynı gayenin gerçekleşmesine yönelik bir faaliyetin ilk adımları, birbirlerinden habersiz, her iki tarafca aynı anda atılmış oluyordu.¹³

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi'ne Trabzon, Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'dan 17 delege katıldı. Kongreye, Erzurum delegesi olarak katılacak olan Mustafa Kemal Paşa, 8-9 Temmuz gecesi, resmî göreviyle birlikte askerlikten de istifa etmişti. Şehre girişlerinde Trabzon delegelerini karşılayanlar arasında Mustafa Kemal Paşa da bulunuyordu; delegeler adına Servet (Orkun) Bey, Trabzon vilayeti halkının selam ve şükranlarını sundu. Erzurum Kongresi'nin açılışında Trabzon delegelerinden İzzet (Eyüpoğlu) Bey ve arkadaşları vatanın işgal altında bulunduğu böyle bir zamanda toplanan kongre başkanlığına Mustafa Kemal Paşa gibi güçlü birinin getirilmesini savunmuşlar ve

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

sonunda Mustafa Kemal Paşa Kongre Başkanlığı'na seçilmişti. Erzurum Kongresi sonunda Mustafa Kemal Paşa başkanlığında seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri arasında Trabzon delegelerinden İzzet (Eyüpoğlu) ile Servet (Orkun) Beyler de yer aldılar.

Sivas Kongresi'nde, daha önce muhtelif adlarla kurulmuş olan ve yöresel nitelik taşıyan müdafaa-i hukuk cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi. Bunun üzerine, Erzurum Kongresi'nden sonra Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla anılan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti teşkilatında bazı değişiklikler yapıldı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarında yeni bir yapılanmaya gidildi. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Meclisteki dağıntık eğilimlere karşı, belirli bir program çerçevesinde düzenli ve daha geniş katılımlı bir grup oluşturulması amacıyla 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu (Birinci Grup) kurdu. Bu gelişme Trabzon'da olumlu karşılandı. Bundan sonra vilayet merkez kurulları TBMM'de Müdafaa-i Hukuk Grubu Başkanı Mustafa Kemal Paşa ile yazışabileceklerdi. Mustafa Kemal Paşa, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne gönderdiği bir telgrafta, Müdafaa-i Hukuk Grubu ve teşkilatının yeni durumu hakkında bilgi vererek, Grub'un temel prensiplerini teşkil eden esas noktaları açıkladı.

Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yöneticilerinin eski İttihatçılarla işbirliği yaptıkları iddiasıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdinde hayli yıpranmıştı. Cemiyetin kurucularının çoğu Trabzon'un eski İttihatçı eşrafından oluşmakla birlikte, bunların yurtdışındaki İttihatçıları desteklediklerine dair önemli bir delil bulunamamıştı. Küçük Talat ve Halil Paşa gibi eski bazı İttihatçılarla Trabzon'da görüşmüşlerse de, Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelerek Milli Mücadele'nin başına geçmesine taraftar olmamışlardı. Bu konuda, İstikbal'de İttihatçılara karşı bazı yazılar da yayınlanmıştır. Bu iddialar, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde "Trabzon Meselesi" olarak anılmış ve Cemiyet iki defa soruşturmaya tabi tutulmuştur. "Trabzon Meselesi", Cemiyeti yıpratmış ve Merkez Kurulu'nun istifasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum ayrıca, eski cemiyet yöneticilerinin küskünlüklerine ve yeni olaylardan sonra Meclis'teki İkinci Grub'u desteklemelerine sebep olacaktır.

Trabzon milletvekillerinden Hamdi (Ülkümen) ve arkadaşları Birinci Grup'a (Müdafaa-i Hukuk Grubu) üye olurlarken; yine Trabzon milletvekillerinden Ali Şükrü ve Hafız Mehmet Beyler Müdafaa-i Hukuk Grubu'na muhalif olan İkinci Grup içinde yer aldılar. Meclis'te Trabzon milletvekilleri arasındaki bölünme, daha sonra Trabzon Meselesi ve Ali Şükrü Olayı dolayısıyla Trabzon'da da etkisini gösterecekti.¹⁴

16-22 Şubat 1923'te üçüncü ve son kongresini yapan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce Merkez kurulu seçildi; Barutcuzaade Hacı Ahmet Efendi Başkanlığa getirildi.

Karadeniz'in Kafkaslara açılan en önemli iskelesi durumunda bulunan Trabzon'a, Milli Mücadele yıllarında bir çok yerli ve yabancı heyet ve tanınmış kimseler uğramıştır. Bunların karşılanma, ağırılanma ve uğurlanmalarında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önemli çabaları görülmekteydi.

Erzurum'da bulunan TBMM Başkanvekili ve Adliye Vekili Celaleddin Arif Bey Erzurum mebusu Hüseyin Avni (Ulaş) ile birlikte Ankara'ya gitmek üzere 3 Aralık 1920 Cuma günü saat üçte Trabzon'a geldi. Davet Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından yapılmıştı. Celaleddin Arif Bey, Değirmendere'de Vali Vekili ve Tümen Komutanı Nuri Bey'le diğer

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

yetkililer tarafından parlak bir şekilde karşılandı.

9 Nisan 1921 Cumartesi günü Trabzon limanına gelen Sultan Ahmet Han başkanlığındaki Afganistan sefaret heyeti, Müdafaa-i Hukuk yetkililerince karşılandı. Yine Ankara'ya tayin edilen Azerbaycan mümessili Yoldaş İbrahim Abilof, maiyetiyle birlikte 22 Eylül 1921'de Trabzon'a geldi. Sefaret heyeti vapurda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, Vilayet Yazıişleri Müdürü, P. Amiri ve Polis Müdürü tarafından karşılandı.

Ukrayna'nın Türkiye Halk Olağanüstü Murahhası ve Ukrayna ve Kırım Orduları Başkomutanı Yoldaş Mihail Frunze ve maiyeti, Ankara'ya gitmek üzere 25 Kasım 1921'de Trabzon'a geldi. 27 Kasım'da Müdafaa-i Hukuk Kulübü binasında Ukrayna heyeti için düzenlenen ziyafete Trabzon Sovyet Rus Konsolosu, Vali Hazım Bey, Tümen Komutanı Sami Sabit Karaman Bey, Trabzon mebusu Ali Şükrü, Artvin mebusu Hilmi, Tümen Kurmay Başkanı Binbaşı Mustafa, Nizamiye Alay Komutanı Ziya Beyler, Müftü Ahmet Mahir Efendi, Belediye Başkan Vekili, Ticaret odası Başkanı ve Müdafaa-i Hukuk Merkez Kurulu Başkan ve üyeleri katıldılar.¹⁵

Doğu Karadeniz'de Trabzon merkezine bağlı olarak açılan Müdafaa-i Hukuk şubeleri de Milli Mücadeleye önemli katkılarda bulundular.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Rize şubesi 12 Şubat 1919'da yapılan ilk kongreden sonra Mataracızade Mehmet, Mataracızade Hakkı, Lazoğlu Mustafa, Güvelioğlu Ahmet, Hacıömeroğlu Ahmet, Tuzcuzade Süleyman Tevfik Beyler tarafından kuruldu. Erzurum Kongresi'ne Rize'den Sada-yı Millet gazetesi sahibi Hemşinli Hoca Necati (Memişoğlu) Efendi ile Davavekili Abaza Hakkı Bey katıldılar. Sivas Kongresi'nden sonra Rize Müdafaa-i Hukuk Şubesi Başkanlığı'na Mehmet Şükrü getirildi ise de, Mayıs 1920'den itibaren Mataracızade Mehmet Bey yeniden Cemiyet başkanı oldu. Şubat 1921'de Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reis Vekili Mustafa Bey'di.

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulunda görev alanların bir çoğu Belediye Meclis üyesiydi. Muhtemelen Mart 1921'de yapılan Belediye Başkanlığına eşraftan Mataracızade Hakkı Efendi seçildi. Belediye Meclisi üyeliğine ise Ali Reiszade Şeyh İlyas, Lazzade Mustafa, Ak Mehmetzade Mehmet, Seyri Sefain İdaresi acentesi Sofizade Rıza ve Mataracızade Salih Efendiler seçildiler. Aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi de olan Ak Mehmetzade Mehmet Efendi'nin küçük kardeşi Hacı İbrahim Ak Efendi, İstanbul'dan Anadolu'ya silah ve cephane kaçırın grupta görev almıştı.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve ardından Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Rize'den katılmış olan İsmailzade Osman Nuri (Özgen) Bey'in Milli Mücadeleye büyük hizmetleri olmuştur. O, 1919 yılı Mebusan Meclisi Seçimlerinde, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi iken, "ahalinin arzusuna ve aynı zamanda liyakatine binaen namzed gösterilmiş", Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından da adaylığı onaylanmıştı. Son Mebusan Meclisi'nin kapanması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne katılan Osman Nuri Efendi, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşlarından ve Sovyet Rusya'dan gelen silah ve cephanenin Ankara'ya ulaştırılmasında etkin bir görev üstlenmişti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye'nin işgali ve paylaşılmasına Rizeliler şiddetle karşı çıkmışlardır. Paris Barış Konferansı'nda Rum ve Ermenilerin Türkiye üzerindeki istekleri, bütün yurttaki olduğu gibi, Rize'de de büyük tepki uyandırdı. Pontuscu Rumları temsilen Paris Barış Konferansı'na gönderilen heyetin, Rize'yi muhayyel Pontus devleti

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

sınırları içine katma teşebbüsleri karşısında, Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Nisan 1919'da Sadarete bir telgraf gönderdi. Bu telgrafta, hemen tamamının Müslüman olduğu liva halkının “kısmen misafireten bulunan IO ilâ 200 Rum’un hakimiyeti altına girmeleri”nin milletlerin hürriyet ve adalet kaidelerine uygun olmadığı belirtilerek, Türk idaresinden başka hiçbir devletin idaresinin kabul edilmeyeceği kesin bir dille ifade ediliyordu.¹⁶

Artvin’in anavatana katılmasından kısa bir süre sonra Artvin ve çevresinde Müdafaa-i hukuk teşkilatına katıldı. Nisan 1921’lerde Ardanuç, Şavşat, Murgul ve Borçka’da, “ahalinin şiddetli arzu ve temayülatı üzerine” Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri kuruldu. Mayıs 1922’de Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey’di.¹⁷

Ordu Müdafaa-i Hukuk şubesi Nisan 1919’da kuruldu. Bu şubenin yönetim kurulunda Belediye Başkanı Yusuf (Furtunzade) Bey, Felekzade Süleyman Ağa, Katırcızade Mustafa Ağa, Hazinedarzade Mustafa Bey gibi şehrin önde gelen eşrafı bulunuyordu.¹⁸ Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ilk toplantısında Ordu’yu Fatsalı İsmail Bey (Çamaş) temsil ediyordu.¹⁹ Mayıs 1920’de Ordu Müdafaa-i Hukuk Başkanı Süleyman idi. Fatsa Müdafaa-i Hukuk Reisi ise Hamdi Bey idi. Her ikisi de, Trabzon mebusları İzzet ve Ziya Beylerin ölümü dolayısıyla Trabzon’a birer taziyet telgrafı çekmişti.²⁰ Hazinedarzade Mustafa Bey de (Cüce), bir ara Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığı’nı yapmıştır.²¹

Erzurum Kongresin’e Ordu’dan Avukat Hasan Bey katıldı. Ordu Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Erzurum Kongresi’ne Felekzade Süleyman Ağa’nın gönderilmesini uygun görmüşse de, Süleyman Ağa’nın yaşlılığı ve hastalığı dolayısıyla yerine Arhavili Dava vekili Hasan Efendi’yi önerdi. Hasan Efendi, Haziran ayının sonlarına doğru bir motorla Trabzon’a hareket etti. Erzurum Kongresi’nin kararlarını Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bildirilerle halka duyurdu. Ertesi günden itibaren Ordu’da büyük sevinç havası esmeye başladı.

İstanbul’un işgali üzerine Belediye Reisi Yusuf Bey (Furtunzade) ile Ordu Müftüsü Hafız Ahmed İlhami (Bilgin) Efendi, Ordu halkı adına İstanbul’a bir telgraf çektiler. Telgrafta, “Doğruluğuna inandığımız yolda yürüyecek dirayetli bir sadrazam tayin edilmelidir. Aksi halde, bugünkü sadrazamın alacağı kararları Ordu halkı olarak tanımıyor, kabul etmiyoruz.” diyerek Ordu halkının duygularını dile getirdiler.²²

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Gümüşhane’de de önemli çalışmalarda bulundu. Birinci Trabzon Kongresi’ne Gümüşhane’den Zeki Kadirbeyoğlu ile Baytar Tahsin Bey’in katıldığı bilinmektedir.²³

Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Dizdarzade Eşref Bey’in başkanlığında öğretmen Niyazi Tayyip, Mühendis İbrahim Hamdi, Dr. Ali Naci (Duyduk) ve Hukuk öğrencisi Ethem Nazif Beylerden oluşuyordu. Dr. Ali Naci ve Mühendis Hamdi Beyler Erzurum Kongresi’ne Giresun delegesi olarak katıldılar.²⁴

II. Diğer Cemiyetler

Birinci Dünya Savaşı’nda Rus işgaliyle birlikte faaliyetlerine ara vermek zorunda kalan Türk Ocağı, Milli Mücadelenin başlarında tekrar kuruldu. Milli Mücadele heyecanının sürekli kılınmasında olduğu kadar, halka yönelik sağlık hizmetleri verilmesinde cemiyetin önemli katkıları oldu. 1919 yılı sonlarında Trabzon Türk Ocağı Yönetim Kurulu şu üyelerden oluşuyordu: Subaşızade Münir Pertev Bey, İstikbal gazetesi sahibi Faik Ahmet (Barutçu) Bey, Sultani (Lise) Mektebi edebiyat ve ve felsefe öğretmeni Murat (Uraz) Bey,

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Vilayet Mektubi Mümeyyizi (Yazı İşleri katibi) Zeynelabidin Bey, Darümuallimin Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçioğlu) Bey, Mülkiye baytarlarından Tahsin Bey, Dava Vekili Salih Zeki Bey.²⁵

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine terhis olarak Trabzon'a dönen ihtiyat zabıtları (yedek subaylar) İhtiyat Zabıtları Cemiyeti'ni kurdular. Savaş tecrübesine sahip olan bu gençler, halkın askerlik alanında yetiştirilmesi için çalışıyorlardı. Bütün ordunun terhis edildiği bir sırada Trabzon'da halkın bir kısmı Boztepe sırtlarıyla, Kavak Meydanı ve Ayasofya semtlerinde askerlik eğitimi yapmaya başlamışlardı.

Rus işgali sırasında Trabzon'da, Azeri Türk subayları tarafından Cemiyet-i Hayriyye-i İslamiye kurulmuştu. Cemiyet üyeleri Trabzon'un kurtuluşuna kadar görevlerini sürdürmüşlerdir. Ekim 1921 tarihinde, yeniden Azerbaycan ve diğer Kafkas mültecileri tarafından kurulduğu anlaşılan Trabzon Müslüman Cemiyet-i Hayriyyesi, daha önceki cemiyetin bir nevi devamı niteliğindedir. Milli Mücadele Dönemi'nde de Trabzon'da çok sayıda Azeri ve Kafkasyalı Müslüman göçmen barınmaktaydı. Cemiyet ileri gelenleri, bunların ihtiyaçlarını karşılamak için sinema ve lokanta işletmek gibi bazı ticari faaliyetlerde bulunuyordu. Bunun yanısıra, Trabzon'da bulunan Kafkasyalı bazı Müslüman göçmenlerin de Cemiyete yardımda buldukları görülmekteydi.²⁶

1920 yılında Trabzon Muallim ve Muallimeler Cemiyeti kuruldu. Cemiyetin kurulmasına öncülük eden ve ilk nizamnameyi kaleme alan Mustafa Reşit (Tarakçioğlu) başkan seçildi. Yönetim Kurulunda tarih-coğrafya öğretmeni Halil Nihat (Boztepe), ilköğretim müfettişi Mahmut Muammer, pedagoji ve ders uygulama öğretmeni Hıfzurrahman Raşit (Öymen), Uygulama Okulu Başöğretmeni Mehmet Salih, Zeytinlik İlkokulu Başöğretmeni Halit ve birkaç öğretmen görev almıştı.

Tüzükte Cemiyetin kuruluş amacı, "Muallimliğin öteki meslekler gibi özel bir meslek olduğunu tanıtmak, öğretmenler arasında dayanışma ve samimiyet teminine ve meslekdaşların fikirce, toplulukca yükselmelerine çalışmak, dernek üyelerinden vefat edenlerin yardıma muhtaç yetimlerine yardım yapmak, üyelerden hastalık veya yoksulluk sebebiyle yardım isteğinde bulunanların yardımlarına koşmak, öğretim, eğitim işlerinde gelecek kuşakların modern irfan ve milli düşünce ile cihazlanmaları, milli duygulara hürmetli, vatanperver, çalışkan eleman olarak yetişmelerini temine çalışmak, Türk halkına sağlık, ekonomik ve seviyeyi yükseltici irşadlarda bulunmak, milli kültürün yayılmasına çalışmak."²⁷ şeklinde belirlenmişti.

Cemiyet, önce Ortahisar'da kiralanan bir dükkanda faaliyete başladı; bir süre sonra Uzun sokak'ta Memleket Hastanesi karşısına taşındı. Cemiyet Kulübü, Trabzon'daki öğretmenler ve diğer aydınların da önemli bir uğrak yeri idi. Mart 1922'de İbrahim Cudi Bey tarafından dini bir konferans verilmişti. Zaman zaman Trabzon'a gelen tanınmış kişiler de Cemiyeti ziyaret ediyordu. Milli Mücadeleyi destekleyen Türk gemilerinin subayları da kulübe uğrayıp sohbetlere katılıyorlardı. Mustafa Reşit Tarakçioğlu bu hususta şunları yazmaktadır:

"Bunlar arasında bulunan genç ve edebiyat meraklısı Emrullah Nutku Bey çarpışma ruhunu kamçılıyan şiirler okurdu. Derneğimizin kahve ocağını idare eden halk şairimiz Baba Salim, Emrullah Nutku Bey'in şiirlerine karşılık olarak, o anda doğan yanık ve içli şiirlerini okur, her ikisi de dernekteki halk tarafından alkışlanırlardı."²⁸

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Milli Mücadele yıllarında Cemiyet, eğitimden spora kadar birçok çalışmaya öncülük ediyordu. Üyeler Cemiyet işlerinde ücretsiz çalışırlardı. Gelir kaynakları arasında üye aidatlarıyla birlikte kitap satışları önemli bir yer tutuyordu. Cemiyetin himayesinde “Türk musikisinin tamimine hadim bir maksatla” Tamim-i Musiki Cemiyeti kuruldu. Cemiyet, gençliğin spora olan ilgisini artırmak amacıyla, asil üyelerinden oluşmak üzere, Şubat 1921’de İdman Grubu’nu kurdu.

Haziran 1922’de Muallimler Cemiyeti’nin yıllık genel kurulu toplandı. İdare Heyeti’nin icraat raporu okunup tartışıldı. Yeni İdare Heyeti’nde umumi katipliğe Zeytinlik Mektebi Müdürü Halid, üyeliklere eski Maarif Müdürü Rifat, Darümuallimin Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu), Osman Gazi Mektebi müdürü Kemal, Muallim Halil, Abdulkadir, Mehmet Salih Beyler seçildiler. Rifat, Mustafa Reşit ve Kemal Beyler görevi kabul etmeyip istifa ettiklerinden, yerlerine Sultani ibtidai kısmı öğretmenlerinden Mustafa ve Cavid Beyler seçildiler. Bu toplantıdan sonra Cemiyetin tüzüğünde değişiklikler yapıldı.²⁹

Artvin Muallimler Cemiyeti 12 Ağustos 1922’de kuruldu. Sekreterliğe Merkez Numune Mektebi öğretmeni Reşid, yönetim kurulu üyeliklerine yine bu okul öğretmenlerinden Fethi, Fahri, Hüseyin Ulvi, Cemal Beyler seçildiler.³⁰

5 Nisan 1922 tarihinde, Ankara’daki genel merkeze bağlı olarak Trabzon Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu. Yönetim Kurulu şu üyelerden oluşmaktaydı: Hatibzade Emin Efendi (Başkan), Hacı Ali Hafızzade Hakkı Efendi (Başkanvekili), Hacı İzzetzade Hasib Efendi (muhasebeci), Hatibzade Mustafa Efendi (katib), Subaşızade İhsan Efendi (veznedar).³¹

Artvin’de Himaye-i Etfal Cemiyeti Mart 1922’de açıldı. 31 Mart 1922 akşamı Cemiyet yararına bir müsamere düzenlendi. Gümüşhane Himayei-Etfal Cemiyeti ise Nisan 1922’de kurularak, Müftü Hoca Şükrü Efendi başkanlığında 9 kişilik bir Yönetim Kurulu oluşturuldu.³²

1919 yılı başlarında Ordulu gençler Ordu İnkılâb-ı İctimaî Kulübü’nü kuruldular. Gençler Mahfelinde toplanan üyeler kültürel faaliyetlerde bulunuyorlardı. Kulüb üyeleri Ordu’da gazetecilik ve tiyatro çalışmalarının gelişmesine öncülük etmişlerdir. Bu gençlerden Ali (A. Rıza Gürsoy), Hamdi (Uzman) ve Fevzi (Güvemli)’nin girişimleriyle tiyatro çalışmaları başladı. Milli duyguları yansıtan oyunlar sahneye konularak, bunlardan sağlanan paralarla matba alındı. İlk defa Kızılay adına sahnelenen İntibah-ı Milli (Ulusal Uyanış) adlı oyun halktan büyük rağbet gördü; beş bin lira hasılat sağlandı. Bunun dışında kendi hazırladıkları kısa oyunlarla, Namık Kemal’in Vatan Yahut Silistre’si sahnelendi. Yine bu gençlerin girişimleriyle Bucak, Muvaffakiyet-i Milliye, Azim, Güneş gibi gazete ve dergiler yayınlandı.³³

1922 yılında Kulübün yönetim kurulu yeniden oluşturuldu. Kulübün tekrar başkanlığına getirilen Azm gazetesi sahibi ve Dava Vekili Cordanzade İsa Bey, “kulübün bidayet-i teşkilinden beri kulübün reisi, en faal ve faideli unsuru”ydu. 1922’de Milli İnkılab İctimai Kulübü ile Belediye Başkanı Furtunzade Yusuf Efendi’nin teşvik ve teşebbüsüyle Ordu’da Kırım muhtaçları için 3 bin küsur lira toplanarak Kızılay’a gönderildi.³⁴

Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti Trabzon şubesi 3 Eylül 1918’de Nemlizade Hacı Osman Efendi’nin başkanlığında kuruldu. Yönetim Kurulu, Hacı Osman Bey’in ölümünden sonra yeniden teşkil edildi. Aralık 1920-Mart 1922 tarihleri arasında görev yapan Yönetim Kurulu, Nemlizade Sabri Bey’in başkanlığında Doktor Tevfik, Hacı Müftüzade Temel Nucumi,

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

acenta sahibi Emin ve Hacı Panayot'tan oluşmaktaydı.

1922 yılı Kızılay Yıllık Kongresi Mart'ın sonlarında toplandı. Kongre sonunda Nemlizade Sabri Bey'in başkanlığındaki Yönetim Kurulu Genel Meclis üyelerinden Ziya, Maarif Müfettişi Muammer, Eczacı Hacı Zühtü, Çolakzade İbrahim ve Hacı Müftüzade Nucumi Beylerden oluşuyordu. Cemiyet, 3 Eylül 1918 tarihinden 1922 yılı ortalarına kadar, elde ettiği gelirin üçte birini Trabzon Darüleytamı ve yurtdışından gelen Türk esirlerinin ihtiyaçlarına sarfetmişti.³⁵

25 Nisan 1921'de Hilmi Bey'in başkanlığında Ordu Kızılay Merkezi kuruldu. 1921-1922 yıllarında bin lirası Kırım Açları ianesi olmak üzere Ankara Murahhaslığı'na üç bin lira gönderildi.³⁶

Anadolu İşgaline Tepkiler ve Kutlama Törenleri

Yunanlıların işgal sahalarını İzmir'den Manisa ve Aydın yöresine kadar genişletmeleri üzerine, Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs 1919'da bir genelge yayınlayarak ülke bütünlüğünün korunması için "büyük ve heyecanlı mitinglerle milli gösterilerde" bulunulmasını istemişti.

Türkiye'de milli birliğin sağlanmasında önemli bir adım oluşturan bu genelgeden sonra, yurdun birçok yerinde mitingler yapılmaya başlandı.

Trabzon'da mitingler, çevredeki il ve ilçelere göre şu sebeplerden dolayı biraz gecikmişti: O sırada İtilaf Devletleri gemileri Trabzon limanına uğruyor, şehirdeki İtilaf Devletleri temsilcileri herşeyi kontrol altında buldurmaya çalışıyorlardı. Rus işgalinin acı hatıralarını henüz unutmamış olan halk da yeni bir işgalden çekiniyordu. Ayrıca şehirde etkili bir Rum nüfus vardı.

Trabzon'da milli heyecanın uyandırılmasında ve mitinglerin başlatılmasında, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın büyük rolü olmuş; bu hususta Trabzon'daki 3. Tümen'le yazışmalarda bulunmuştur.

Mitingler Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenleniyordu. Mitinglerde ilk ve son toplanma yeri Zağanos (Atapark) Meydanıydı. Bugünkü Meydan Park ve Kalepark'ta yapılan konuşmalarda, Türkiye'nin haksız işgali ve bu işgalde İngiltere ve Yunanistan'ın rolünden, Türk milletinin ve ordusunun büyüklüğünden ve Türk zaferlerinin öneminden bahsediliyordu. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin "genç ve ateşli hatibi Faik Ahmet Barutçu", ülkemizi işgal eden müstevli kuvvetlere karşı Trabzon'da düzenlenen "Milli Mücadele mitinglerinin kürsüsünde yumruklarını sıkar"³⁷ heyecanlı konuşmalarıyla gençlere ve yaşlılara o karanlık günlerde rehberlik ederdi. Mitinglerde, onun dışında İstikbal gazetesi Yazı İşleri Müdürü Ebulhamid Hüsnü, Avukat Salih Zeki (Tuğtekin) ve Darümuallimin (Öğretmenokulu) Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu) başta olmak üzere bir çok aydın halka hitap ediyordu.

Trabzon'da ilk miting 20 Ocak 1920 Perşembe günü Millet Bahçesi'nde (Meydan Park) yapıldı. Kalabalık miting meydanının etrafında İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri devriye gezmekteydi. Türk bayrağıyla süslenmiş kürsüde sırasıyla İstikbal gazetesi başyazarı Faik Ahmet (Barutçu), Öğretmenokulu (Dârümuallimîn) Müdürü Mustafa Reşit (Tarakçıoğlu), Avukat Salih Zeki (Tuğtekin) ve Beyanzade Behram Beyler halka seslendiler.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Konuşmacılar yurdumuzun Mondros Mütarekesi'nden sonra Wilson Prensiplerine aykırı ve haksız bir şekilde işgal edildiğinden bahsederek, ancak bu haksızlıklara göz yumulmayacağını belirtmişler ve "tek Türk kalıncaya kadar topraklarımızı kimseye kaptırmayacağız, direneceğiz, bu kararımızı buradan İtilaf Devletlerine ve bütün dünyaya ilan etmek için burada toplanmış bulunuyoruz" demişlerdir. Miting sonunda İstanbul'daki İtilaf Devletleri temsilcileri ile Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Fransızca protesto telgrafları çekilmişti.³⁸

1921 yılına gelindiğinde, Trabzon'da ilk zamanların tereddüt ve endişesi kaybolmuş ve bu tarihten itibaren Milli Mücadele'nin sonuna kadar çok sayıda miting ve gösteri yapılmıştır.

Birinci ve İkinci İnönü Zaferleri, milli heyecanın artmasında önemli bir etken olmuştur. Trabzonlular İnönü zaferleri dolayısıyla Türkiye büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kutlama telgrafları göndermişler; Zaferin anısına istinaden Kavak Meydanı'nın adı, İnönü Meydanı olarak değiştirilmiştir. İkinci İnönü Zaferi'nin duyulması üzerine, 1 Nisan'dan itibaren şehrin her tarafı bayraklarla donatıldı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 3 Nisan akşamı büyük bir fener alayı düzenledi.

Sakarya Savaşı'nın başlaması Trabzon'daki milli heyecanı daha da artırdı. 24 Ağustos 1921 günü Millet Bahçesi'nde büyük bir miting yapıldı. Öksüzler Yurdu (Darüleytam) öğrencilerinden birinin "Türk Çocuğunun Duası" adlı şiiri okumasından sonra sırasıyla İstikbal gazetesi Yazışleri Müdürü Ebul Hamid Hüsnü ve Avukat Salih Zeki Beyler birer konuşma yaptılar. Ardından Mesut Efendi tarafından yapılan bir dua ile mitinge son verildi. Miting sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekildi.

1921'de Eylül'ün ilk günlerinde Batum Mebusu Edib ve Ali Rıza Beylerle birlikte Trabzon'a gelen Ağaoğlu Ahmet Bey, 12 Eylül 1921'de İnönü Meydanı'nda yapılan mitingde halka hitap etti. Konuşmasında, Milli Mücadele'nin öneminden bahsederek Türk milleti ve ordusunun fedakarlıklarından örnekler verdi. Ardından Faik Ahmet Bey, ordunun kahramanlığından ve zaferin büyüklüğünden bahsetti. Geçit resminden sonra, Öksüzler Yurdu öğrencileri tarafından İzmir'in şerefine "Sarı Zeybek" ve "bıçak oyunu" oynandı. Ağaoğlu Ahmet Bey, 5-6 Eylül tarihlerinde Tekalif-i Milliye binası salonunda konferanslar veren Ağaoğlu Ahmet Bey, 14 Eylül'de Erzurum'a gitmek üzere şehirden ayrılmıştı.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının yıldönümü dolayısıyla 23 Nisan 1922 günü Güzelhisar'da (Kalepark) bir tören yapıldı. Tümen Komutanı Mustafa ile Vali Vekili Sami Beylerin de katıldığı törende Öğretmenokulu Müdürü Mustafa Reşit Bey, günün "ulviyyet ve kudsiyetinden" bahseden bir konuşma yaptı. Öğrenciler tarafından şiirler okunduktan sonra sırasıyla Belediye, Tümen, Müdafaa-i Hukuk ve Hükümet daireleri önünde durulmuş ve İstiklâl Marşı okunmuştu. Çocuk Alayları tarafından yapılan atışlardan sonra tören son bulmuştu. Akşam ise, Müdafaa-i Hukuk Kulübü fenerlerle aydınlatılmış, kulübe milli bayram şerefine bir çay ziyafeti verilmişti.

15 Mayıs 1922'de Belediye Meydanı'nda toplanan halk, İzmir'in haksız işgalini telin etti. Burada Avukat Zeki Bey ve Faik Ahmet birer konuşma yaptılar.

Büyük Taarruz'dan birkaç ay önce, Haziran 1922'de, Trabzon'a gelen Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Alay Karargahı salonunda üç konferans verdi. 14 Haziran akşamki konferansın konusu, yenilik ve muhafazakarlıkla ilgiliydi. 15 Haziran akşamı sunduğu

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

konferansta “Milli Harplerimizin Tarihi”nden bahsetti. Üçüncü ve sonuncu konferansının konusu ise, “ Büyük Fikir Cereyanları Karşısında Memleket Gençliği” idi. Trabzonlular, 1922 yılında Hamdullah Suphi Bey’den sonra Kazım Karabekir Paşa’yı ağırladılar. Kazım Karabekir Paşa, Erzurum’da açtığı okullarda yetişmiş şehit çocuklarından oluşan 50 kişilik bir müfrezeyle 25 Ağustos’ta Trabzon’a gelmiş ve 9 Ekim tarihine kadar burada kalmıştır. Bu sırada Büyük Taarruz da kazanılmıştı. Zafer haberi Trabzon’da büyük bir sevinçle karşılandı. 7 Eylül günü öğle üzeri başlayıp gece geç saatlere kadar süren şenliklere Akçaabat, Yomra, Arsin ve Trabzon’un merkez köylerinden gelen binlerce kişi katıldı. Gece Kalepark’ta devam eden şenliklere Kazım Karabekir’le birlikte gelen çocuklar da katılarak oyunlar oynadılar.

Türk ordusunun 9 Eylül’de İzmir’e girmesinden sonra, 13 Eylül’de Trabzon’da yapılan mitinge halkın yanı sıra mülki ve askeri yetkililer, öğrenciler ve Trabzon’daki muhtelif derneklerin temsilcileri katıldı. Mitinge katılanlar Zaganos’tan Güzelhisar’a doğru yürürken en önde bulunan Doğu Cephesi bandosu ile Trabzon Eytam Sanayi Mektebi (Yetimler Sanat Okulu) bandosu “zafer havaları terennüm ediyorlardı”. Şehir adeta bir bayram havası içindeydi.

Topluluk, “yürekleri dolduran bugünün gurur ve iftihar hisleri arasında Güzelhisar’a vasil” olduktan sonra, buradaki törene Kazım Karabekir Paşa, Vali Hazım (Tepeyran) Bey, Galip Paşa, Kolordu Komutanı Ali Said Paşa, Tümen Komutanı Galip Bey, askeri ve mülki erkan katıldı. Okunan duaların ardından Faik Ahmet Bey ve Kazım Karabekir Paşa birer konuşma yaptılar. Kurbanların kesilmesi ve 101 pare top atışından sonra halk İnönü Meydanı’nda toplandı. Yapılan konuşmalardan sonra Kazım Karabekir, Vali ve Rus Konsolosu’nun da hazır bulunduğu törende öğrenciler muhtelif spor gösterilerinde bulundular. Erzurum’dan gelen şehit çocukları tarafından “Öğüd”ler okundu, ardından meydana şeritlerle bir Türkiye haritası çizilerek bunun üzerinde modern ulaşım araçları temsil edildi. Gündüz yapılan zafer kutlamaları, milli ve mahalli oyunları müteakip geçit resmiyle sona ermişti. 13 Eylül günü bütün şehir çeşitli resim, tak ve yazılarla süslenmişti.³⁹

Hıfzırrahman Raşit Öymen, Büyük Taarruz sırasında Kavak (İnönü) Meydanı’nda yapılan mitingler hakkında şunları yazmaktadır:

"... Bu Kavak Meydanı’nda bayram eğlenceleri yapıldığı gibi, horon oyunları da oynanırdı, Kurtuluş Savaşı’nın zafer günleri de anılırdı. Nitekim Büyük Taarruz’un geliştiği günlerde hem meydana, hem de Şark Meydanı denilen İskele’ye giderken olan ve sonradan adı Hürriyet

Meydanı’na çevrilen yerde nutuklar söylenir ve gösteriler yapılırdı. Cumhuriyetin ilanından önce son Şeriye Vekili olan Mustafa Fehmi Gerçeker o sıralarda Trabzon’un iç siyasi hayatında Giresun’da Topal Osman Ağa’ya benzer bir rolü olan Kayıkcılar Kahyası Kaptan’ın öldürülmesi davasını incelemek üzere gelen tahkik heyetinin Başkanıydı. Yanında İnönü’nün uzun süre Başvekilliği sırasında Müsteşarlık yapan Kemal Gedeleş Bey de bu heyete dahildi. Büyük Zaferin şenliğini yakından görmek için heyet halinde çadır örtüler altında bir nevi trübün vazifesini gören bölümün şeref misafirleri gibi özel yerlerini almışlardı. Rahmetli Faik Ahmet Barutcu bu yıllarda genç bir avukat olarak ve İstikbal gazetesini de kuran bir başyazar olarak kürsüye çıkmış, mikrofon gibi araçlar o zaman bulunmadığı için, yumruklarını Akdeniz’e değin sallayan ve olanca sesiyle heyecanını dile getiren konuşması ve bazı cimnastik gösterilmesi, seyircilerin ilgisini çekmekte ve günün

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

heyecanını yaşatmaktaydı.”⁴⁰

Milli Mücadele yıllarında Trabzon çevresinde de muhtelif vesilelerle miting ve gösteriler yapıldı.

Akçabat'ta halk cephelerdeki gelişmeleri Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren yakından takip ediyordu. Sık sık kasabaya gelen köylüler muharebe hakkında bilgi alırlardı. Belediye her günkü haberleri bir kağıda yazıp asıyordu. Okuryazar olanlar belediyenin önündeki ilanlardan okuyorlar, okuyamayanlara anlatıyorlardı. 22 Haziran 1920 günü yapılan mitinge binlerce ahali ulema, eşraf tüccar ile öğrenci katılarak Sevr'i protesto ettiler. Büyük Taarruzun kazanılması üzerine, 8 Eylül cuma günü şehitlerin ruhuna mevlit okutulurken kurbanlar kesildi. Hükümet binası önünde yapılan törende, Kaymakam Şevket Bey tarafından halka hitaben bir konuşma yapıldı.⁴¹

Haziran 1920'de Sevr görüşmelerine karşı Maçka ve Of'da gösteriler yapıldı. Maçka Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Salim Bey ile Müftü Mehmet Kamil ve eşraftan birkaç kişinin imzasıyla bir protesto yazısı gönderildi. Yine 20 Temmuz 1920 günü Maçkalılar, Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgali üzerine “tezahürat-ı vataniye”de bulundular. Hükümet meydanında toplanarak halk, TBMM'nin emrine hazır “gönüllü efrad kaydına” başlamıştı. Bu gösterilerde Maçka Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Salim Bey'in büyük rolü olmuştu.⁴²

Milli Mücadele Dönemi'nde Rize'de bir çok miting yapılmıştır. Böylece Milli Mücadele heyecanı canlı tutulmaya çalışılmış ve yurdun haksız işgaline karşı halkın protestosu İtilaf Devletlerine iletilmiştir.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinin yıldönümü münasebetiyle 15 Mayıs 1920'de, Belediye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde bir miting yapıldı. Miting Heyetinde Belediye Başkanı Hakkı, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Müftü Mehmet Hulusi, eşraftan Osman, tüccardan Ahmet ve İdare Meclisi üyesi Ahmet bulunuyordu. Rize'de “binlerce ahalinin iştirakiyle” düzenlenen mitingde, herhangi bir sebep olmadığı halde, Wilson Prensiplerine aykırı bir şekilde “Anayurdumuzun en kıymetdar bir kısmı olan İzmir'in pek vahşiane ve kanlı bir surette Yunanlılar tarafından işgal edildiği ve Yunanlıların bu işgal esnasında İzmir ve mülhakatındaki kardeşlerimizin mal, can ve ırz ve namusları gibi her türlü mukaddesatlarına icrâ ve temâdî ettirmekte oldukları” İzmir fâciası kınanmıştı. Miting sonunda hazırlanan bildiriye, Yunan işgal ve vahşetinin protesto edilerek canilerin cezalandırılmaları ve İzmir ve çevresinin tahliyesi talep ediliyordu.

Sevr Antlaşması'nın imzalanması da Rize'de büyük tepkiye sebep oldu. 27 Ağustos günü, onbin kişinin katıldığı bir miting yapıldı. Miting sonunda hazırlanan protesto bildirisi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mehmet, Miting Heyeti Başkanı Lazzade Mustafa, Belediye Başkanı Hakkı, ulemadan Nuh, Hasan, Ali Rıza; Miting tertip heyetinden İsmail, Mustafa ve İlyas Beyler tarafından imzalanmıştı. Wilson Prensiplerine, özellikle Türkiye'yi ilgilendiren Onikinci maddeye atıfta bulunulan bildirinin sonunda, yaşamak hakkımız ve milli bağımsızlığımızın tamamen teminine kadar bilumum mağdur ve mazlum milletlerle müştereken yağmakâr ve emperyalist canavarlara karşı mücadeleye devam hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bütün arzu ve kararlarına bağlı oldukları bildiriliyordu

Kazanılan her zafer, kurtarılan her vatan toprağı Rize'de büyük sevinç ve heyecan uyandırdı. Ardahan'ın anavatana katılması dolayısıyla Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir kutlama telgrafı gönderildi. Aynı şekilde Artvinliler de, Ermeni ve Rumların Rize'yi kendi hakimiyetlerine alma teşebbüslerine şiddetle karşı çıkmışlardı.

1921'de TBMM'nin egemenliğine girmesinden sonra Artvin'de de mitingler yapılmaya başlandı. İkinci İnönü Zaferi'nin yıldönümü münasebetiyle, İnönü Meydanı'nda yapılan mitinge binlerce kişi katıldı. 1922'de İzmir'in işgalini tel'in etmek üzere, yine İnönü Meydanı'nda bir miting düzenlendi. Numune Mektebi Müdürü yaptığı uzun konuşmasını "İzmir Türktür Türk kalacaktır" sözleriyle bitirmişti. Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey mitingin düzenlenmesinde önemli rol oynadı.⁴³

TBMM'nin açılmasından sonra Ordu'da ilk miting 11 Haziran 1920 Cuma günü yapıldı. Türk milletinin idam hükmü niteliğindeki Sevr görüşmelerinin protesto edildiği bu miting, Trabzon eski mebusu Hafız Mehmet Bey'in bir konuşmasıyla sona erdi.⁴⁴ Büyük Taarruz Ordu'da büyük bir coşkuyla karşılanmıştı.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine, 17 Mayıs Pazar günü Giresun'un Camlı Çarşı mevkiinde, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde düzenlenen miting sonunda İstanbul'da Sadrazamlığına ve İtilaf Devletleri temsilcilerine protesto telgrafları gönderildi.⁴⁵

9 Eylül'de İzmir'in kurtuluşu Hopa'da büyük tezahüratla karşılandı. İzmir'in kurtuluş haberini içeren 10 Eylül tarihli telgraf kapalı bir zarf içinde Kızılay adına müzayedeye konuldu. Kaymakam Zeki Bey, üzerinde bulunan yedibuçuk lira değerindeki altın saat madalyasını kösteğinden koparıp müzayedeye koydu. Müzayedeyi eşraftan Osman Agazade Hacı Hasan Efendi'nin oğlu Mehmet Efendi kazanmıştı. Şehitler için Harun Efendi tarafından Çarşı Camii'nde mevlid okutulup baştan başa sancaklarla donatılan şehirde sevinç gösterileri yapılmıştı.⁴⁶

İstikbal Gazetesi ve Doğu Karadeniz'de Basın

Trabzon'un kurtuluşundan sonra ilk olarak, Dava Vekili Hüseyin Avni Bey tarafından Yeşilyurt gazetesi çıkarılmıştır. Daha sonra Faik Ahmet (Barutçu) İstikbal'i, Osman Nuri Eyüpoğlu İkbali yayımladı. 13 Şubat 1915'te yayın hayatına son veren İkbali gazetesi, 13 Kasım 1919'da yeniden yayınlanabildi. İşgal döneminde her yer gibi matbaalar da yağmalandığından, gazetelerin bütün nüshası kaybolmuştu.

Faik Ahmet (Barutçu) tarafından çıkarılan İstikbal gazetesi, 10 Aralık 1918-17 Mart 1925 tarihleri arasında toplam 1426 sayı yayınlanmıştır. Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı niteliğindeki İstikbal, Mütareke'den Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar yayın hayatını kesintisiz sürdürebilmiş nadir gazetelerden biri olma özelliğini de taşımaktadır.

İstikbal'in ilk zamanlarda çok güç şartlar altında çıktığı, zaman zaman kağıt sıkıntısıyla karşılaştığı ve Trabzon'da bir Rum matbaasında yayınlandığı bilinmektedir. Gazete idarehanesinin, 1919 yılı sonlarında "Sakız Meydanı'nda Barutcuzaade binasında daire-i mahsusa"da bulunduğunu; haftada iki defa cumartesi ve salı günleri yayınlanan "siyasî ve ilmî bir Türk gazetesi" olduğu eldeki mevcut sayılardan anlaşılmaktadır. 1920 yılında gazete kendi matbaasına sahip olduktan sonra, idare ve basım yeri Sakız Meydanı'nda İstikbal Yurdu olmuştur.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

İstikbal gazetesi, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin görüşlerini yansıtan bir yayın politikası takip ediyordu. Cemiyet Başkanı Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin oğlu ve aynı zamanda Cemiyet yönetim kurulu üyesi Faik Ahmet (Barutçu), İstikbal'in imtiyaz sahibi ve başyazarı idi. İstikbal'de Faik Ahmet'ten başka, Ebulhamid Hüsnü, Nüzhet Haşim Sinanoğlu, Adnan Sabih, Salih Zeki, Abdülvahab, Ustazade Nazmi, Ahmet Hamdi ve Ebul Nimet tarafından yazılar yayınlanmıştır. Trabzon Lisesi öğretmenlerinden Murat Uraz da, bazı mizahi manzumeler ve Trabzon tarihiyle ilgili makaleler yazmıştır.

Faik Ahmet, hemen her gün yazdığı başmakaleleriyle gazetenin yayın hayatına çok büyük katkıda bulunuyordu. Onun 7 Nisan 1920-26 Aralık 1922 tarihleri arasında İstikbal'de 311 adet makalesi yayınlandı. Yazılarında Milli Mücadelenin muhtelif meseleleri başta olmak üzere iç ve dış politika, TBMM Seçimleri, Pontus Meselesi, Bolşeviklik, yerel yönetimler ve İstanbul hükümetiyle ilgili konulara değinmiştir. O yıllarda kendisini yakından tanıyan H. Raşit Öymen'in belirttiği gibi Faik Ahmet, "genç yaşında kurduğu İstikbal gazetesinin baş sütunlarında dünya olaylarını ve yeni rejimlerin ruhunu tahlile çalışır, devrinin gençlerine ve yaşlılarına o karanlık günlerde rehberlik eder"di. Öymen anılarına şöyle devam etmektedir:

"...İstikbal gazetesindeki odası, Birinci Büyük Millet Meclisi reislerinden tutun da, devrin tanınmış birçok siyaset adamlarının, yazarlarının, generallerinin ve işgal kuvvetleri tarafından dağıtıldığı için İstanbul Meclisi'nden uzaklaştırılanların uğrağı ve meşveret meclisi halinde dolup taşardı. Daha o zamanlar ince fıkraları, nükteli konuşmaları, şen kahkahaları, meselelerin özüne nüfuz eden nazarları, hür düşünceleri ve heyecanlı atılışlarıyla Barutçu, bulunduğu meclisin söz ve fikir mihrakı halinde dikkati üzerinde toplardı."⁴⁷

1921 yılında gazetenin Ortahisar, Dabağhane, Semerciler ve Hürriyet Meydanı'nda satış şubeleri oluşturuldu. Böylece, henüz başka bir gazetenin yayınlanmadığı o günlerde, Anadolu Ajansı'nın günlük tebliğleri Trabzonlulara daha kolay iletilmiş oluyordu.

İstikbal'i yayınlayanlar Anadolu Ajansı dışında Türk basınına, özellikle İstanbul ve Ankara basınına yakından takip ediyorlardı. Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gibi Ankara gazeteleri dışında, Anadolu'daki yerel gazetelerden de haber aktarıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, İstanbul gazeteleri de çoğu kez Karadeniz'le ilgili haberlerini İstikbal'den iktibas ediyorlardı. Dış basın da İstikbal'in önemli bir haber kaynağını oluşturmaktaydı: Başta Yunan, İngiliz ve Fransız gazeteleri olmak üzere Avrupa basınından, özellikle Azerbaycan, Rusya ve Kafkasya'daki olaylar hakkında Batum'da yayınlanan İslam Gürcistan'ı gazetesi ile Gürcistan'ın resmi gazetesi Barba ve bazen de Trabzon'daki Moskova telsizinden yararlanıldığı görülmektedir. Ayrıca Ankara ve Batum'da özel muhabirler görevlendirilmişti. Batum muhabiri Abdulhalim Hilmi idi. Gazetenin Ankara muhabirliğini yapan Bilecik (Ertuğrul) mebusu Osmanzade Hamdi Bey'in, Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılmalarından hemen sonra İzmir'e gitmesi üzerine, bu görev Yenigün gazetesi Yazışlıları Müdürü Kemal Salih Bey'e verilmiştir. İstikbal gazetesi yazışlıları heyeti adına Faik Ahmet Bey, Osmanzade Hamdi Bey'e şu telgrafı göndermiştir:

"Üç sene hasretle yandığımız Güzel İzmir'imize İstikbal'den de binlerle selam götürünüz. Gazetemiz aziz ve muhterem İzmir muhabiri için selametler diler."⁴⁸

Bu dönemde Trabzon'da, İstikbal'den başka daha bir çok gazete ve dergi yayınlanmıştır.

Murat Uraz tarafından çıkarılan Nur Mecmuası'nda fen, edebiyat ve müzikle ilgili yazılara

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

yer verildiği anlaşılmaktadır. 10 Nisan 1920 tarihli bir ilanda, “Trabzon’un yegane edebi ve ilmi haftalık mecmuası” şeklinde tanıtılan derginin 7. sayısı yayınlandığı duyurulmuştu.

Eyübzade Ömer Fevzi tarafından Kasım 1918’de, “Siyasi, ictimai, iktisadi, mebahisi muhtevi olarak şimdilik haftada iki defa pazartesi ve perşembe günleri” yayınlanan Selamet gazetesi çıkarılmıştır. Bu gazete Serasi Matbaası’nda basılıyordu. Ömer Fevzi’nin Erzurum Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa’ya muhalif tavır alarak aleyhte yazılar yayınlaması üzerine, gazetesi Eylül 1919’da kapatılmıştır.

İlk sayısı Aralık 1918’de yayınlanan Kaygu mecmuası, eğitimin gelişmesine yönelik edebi ve sosyal yazılara yer veriyordu. Onbeş günde bir yayınlanan Kaygu, önce Mihalidi, 13. sayıdan sonra da Serasi matbaasında basılmıştır.

1919’da İğne, 1921’de Güteryüz, 18 Mayıs 1922’de ise Kahkaha adıyla mizah dergileri yayınlandı. Mart 1923’te Kahkaha 48. sayıya ulaştı. Haziran 1921’de M. Hayri (Eyüboğlu) tarafından çıkarılan Fecir’de, gençliğin ilerlemesine yönelik edebi, sosyal ve ilmi yazılar yayınlanmaktaydı.

1 Nisan 1922’de, “Güzel Trabzon” adıyla gün aşırı bir gazete yayın hayatına girdi. Ali Becil tarafından çıkarılan bu gazete, başlangıçta Uzun Sokak’ta Mihalidi Matbaası’nda basılıyordu. Güzel Trabzon gazetesi bir süre sonra Halk gazetesi adıyla yayınlanmışsa da, Eylül 1923’te “tatil-i neşriyat eylemiş”ti. Nisan 1922’de Hak adlı başka bir gazete yayın hayatına katılmıştı.

Kasım 1922’de, Zafer adıyla haftalık bir dergi yayınlanmaya başladı. Hatibzade Kemal tarafından çıkarılan bu dergi, Uzun Sokak’ta Turan Matbaası’nda basılıyordu. Ne var ki, “Zafer Mecmua-ı edebbiyesi beyannamesi hilafına olarak daha ilk nüshasında siyasi makalat ve tenkidat ile intişar ettiğinden zabıta tarafından toplattırılmıştı”.

1 Eylül 1922 tarihinde yayın hayatına başlayan Düşünceler adlı dergi, kısa ömürlü olmuş; 7 Ekim 1923’te yayınlanan 3. sayısı ile kapanmıştır.

Ekim 1922’de, “Darümuallimin fenn-i terbiye muallimi” Hıfzurrahman Raşit (Öymen) tarafından Yeni Mektep adlı bir eğitim dergisi yayınlandı.

30 Aralık 1921 Cuma günü ilk sayısı yayınlanan Genç Anadolu “ilmi, edebi ve bilhassa terbiyevi mecmua” idi. Derginin sahibi Nizameddin; idarehanesi ise, “Trabzon’da Uzun Sokak’ta Mihalidi Matbaası’nda daire-i mahsusada” idi. Genç Anadolu’da Trabzon lisesi müdürü ve edebiyatçılarımızdan Ali Canib (Yöntem), Cumhuriyet tarihimizin tanınmış eğitimcilerinden Hıfzırrahman Raşit (Öymen), İbrahim Cudi ve öğretmen ve doktorların yazıları yayınlanmıştır.⁴⁹

Doğu Karadeniz’in idari ve kültür hayatı açısından merkezi durumunda olan Trabzon dışındaki şehirlerinde de gazete ve dergiler yayınlanmıştır. Ordu’da Güneş, Azim, Ordu Bucak, Bucak gazeteleriyle Güneş Mecmuası yayınlandı. Giresun’da Işık, Giresun, Karadeniz ve Gedikkaya gazeteleri yayınlanmıştır. Artvin’de Ali Rıza Bey tarafından çıkarılan ve Trabzon’da basılmakta olan Yeşil Yuva dergisinin ilk sayısı 1 Ağustos 1922’de yayın hayatına girmişti.⁵⁰

Doğu Karadeniz Kıyılarında İtilaf Devletleri

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

Mütarekeden sonra İtilaf Devletleri, her yerde olduğu gibi, Doğu Karadeniz'de de kontrolü ellerinde tutmaya çalışmaktaydılar. Temsilci ya da kontrol subaylarının yanı sıra İtilaf Devletleri ve Yunanlılara ait gemiler bir tehdit unsuru olarak kıyılarda varlıklarını sürdürmekteydiler.

1919'da Trabzon'da İngilizler herşeyi kontrol altına almışlardı. Nisanda Trabzon sokaklarında İngiliz ve Fransız subayları geziyordu. Trabzonlular Ermeni ve Pontuscuların faaliyetleri karşısında tedirgindiler. İngiliz dononmasını her belanın başlangıcı olarak görüyorlardı.18 Nisan 1919'dan beri geçici olarak Trabzon'da bulunan İngiliz kontrol subayı Crawford, hararetli bir Rum taraftarı idi. Batum'daki Rumların Trabzon'a gelmelerine yardımcı oluyordu.

Trabzonda Fransız temsilcisi Lepissier, "dehşetli Türk aleyhtarı" idi. İstanbul'daki merkeze bağlı olarak çalışan Adem-i Merkeziyet Cemiyeti Fransız temsilcisinin nüfuzu altındaydı. Fransızlar yerli Rumlar vasıtasıyla herşeyi mübalağalı öğreniyorlardı.⁵¹ Karadeniz kıyılarında propaganda çalışmalarında buldukları da oluyordu. Ağustos 1920'de bir Fransız teyyaresi Trabzon üzerinde uçarak Bolşevikler aleyhine beyannameler atmışlardı.⁵²

Karadeniz'de seyreden Türk yolcu gemileri, önceleri Fransız ve İngiliz gemilerinin tacizkar davranışlarına maruz kalıyorlardı. 10 Kasım 1920'de Giresun'dan hareket eden Fransız bandıralı Pake vapurunun refakatindeki bir gemi Ebulhayr istikametlerinde Ordu'dan Giresun'a gelmekte olan Seyri Sefain İdaresi'nin Ümit vapurunu top atışlarıyla durdurduktan sonra, vapura çıkan iki subay ve iki er tarafından yolcular aranmış, bazı sandıklar kırılmak suretiyle ticaret eşyası karıştırılmıştı. Ümit vapurunu bu şekilde tahrip ettikten sonra Ordu iskelesine gelen Pake vapuruna Ordu tüccarı yük vermediği gibi, kayıkçılar da yanaşmamışlardı.

O gece Ordu limanında kalan vapur ve gambot kaptanları sabah üzeri iskeleye çıkarak bir yanlış anlaşılma sonucu Ümit vapurunu aramaya mecbur olduklarını ifade etmişler ise de, halk bu mazereti inandırıcı bulmamıştı. Bunun üzerine Pake vapuru ile muhafız gambot limandan ayrılmak zorunda kalmışlardı.⁵³

Amerika ve İngiliz gemileri Giresun ve Trabzon limanlarına uğrayıp şehirde mülki ve askeri yetkililerle görüşmelerde bulunabiliyorlardı. Ancak 1921'de Ankara'nın aldığı tedbirlerle bu ziyaretler ve limanlardan giriş çıkışlar kontrol altına alındı. İngilizlerin, Anadolu'yu işgal ettirdikleri Yunanlılarla olan yakınlıkları biliniyordu. Trabzon limanı Batı Cephesi'ne yapılan nakliyatın çok önemli bir merkezi durumundaydı. Nakliyat 1920 yılında başlamış ve Sakarya Savaşı öncesinde en yüksek seviyeye ulaşmıştır. İtilaf devletlerinden gördükleri destekle Karadenize açılan Yunan gemileri bu sevkiyatı önlemeye çalışırken kıyıda önemli merkezleri de top ateşine tutmuşlardı.

22 Haziran 1920'de Yunan genel taarruzunun başlaması üzerine, düşmanın muhtemel bir çıkarma ve bombardıman hareketına karşı Karadeniz kıyılarında bazı tedbirler alınmaya başlanmıştı. Kesin zafer kazanılincaya kadar bu uygulamalara devam edildi. Dahiliye Vekili Bayıç Bey, Temmuz 1920'de Trabzon Vilayeti'ne gönderdiği yazıda, ansızın yapılacak bir çıkarma hareketi karşısında vilayet merkezinin dahilde münasip bir mahalle nakliye, değerli evrak ve defterlerin demir sandıklarla taşınabilmesi hususunda hazırlıkların başlatılmasını istedi.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

1921 yılında artan deniz nakliyatına engel olmaya çalışan Yunanlılar, 26 Mart'tan itibaren Karadeniz kıyılarını abluka altına almışlardı. Yunanlılar, Karadeniz'e açılan Kılış ve Averof gibi muharebe ve zırhlı kruvazörleri bu maksatla görevlendirdiler. Bu abluka giderek korsan hareketine dönüştü. Kıyı gözetleme istasyonlarımızın ve liman başkanlıklarının düzenli ve işbirliği içinde çalışmaları karşısında pek başarılı olamayan Yunan gemileri, Haziran 1921'den itibaren Karadeniz kıyılarındaki açık şehirleri bombardıman etmeye ve bazı yelkenli ve küçük kayıkları yoklamak ve batırmak suretiyle faaliyetlerini artırdılar.

Yunan gemilerinin Ereğli'yi ve 7 Haziran'da İnebolu'yu bombalaması üzerine TBMM Hükümeti, 12 Haziran 1921'den itibaren Karadeniz kıyılarındaki bütün şehirleri harp sahası olarak ilan etti. Harp sahası içinde bulunan Trabzon'da, muhtemel bir taarruza karşı, askeri ve mülki yetkililer bu konuda bildireler yayınladılar. Yunan gemilerinin 20 Temmuz'da şehri topa tutmalarından sonra yayınlanan bildiride, yetkililer tarafından muhtelif surette teyid edilmediği sürece halk bazı şaibelere kanıp telaş ve endişeye düşmemeleri için uyarıldı.

Bildirinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra Vakkıkebir kaymakamlığınca, Kılış zırhlısının refakatinde bir torpido ile bir geminin doğu istikametinde seyretmekte olduğunun telefonla Trabzon Polis Müdürlüğü'ne bildirilmesi üzerine karakollar hemen haberdar edildi. Halk bu haberi sükunetle karşıladı. Kadınlar ve çocukların bir kısmı güvenilir ve sağlam sığınaklara çekildiler, bir kısmı da Kuzgundere ve Zaganos havalisine çekildiler. Polis kuvveti askerlerle takviye edilerek şehre düzenli devriyeler çıkarıldı.

20 Temmuz 1921 günü Trabzon önlerine gelen Panten sınıfı bir Yunan muhribiyle yanındaki yardımcı kruvazör, şehri 20 dakika süreyle topa tuttu. Yardımcı kruvazör Mendirek, Boztepe ve Değirmendere mıntıklarına ateş açtı. Trabzon'a yönelik muhtemel bir taarruz hareketine karşı bazı önlemler alınmış, denize hakim bir yerde bulunan Güzelhisar'a (Kalepark) da bir top yerleştirilmişti. Türk bataryalarının hemen karşılık vermesi üzerine, Panter torpidosu büyük hasar görerek Çömlekçi semti takacılarının eline esir düşmekten son anda kurtulmuştu. Bu olaydan sonra Yunan gemileri şehri bir daha bombalamayı göze alamamışlardır.

Kıyılarda başarılı olamayan Yunanlılar, küçük tekne ve kayıklarla Karadenizde seyreden Türk ticaret gemilerini soymaya başladılar. Bu gemileri içinde subay ve askeri eşya aramak bahanesiyle durduruyorlardı. 24 Temmuz'da İstanbul'dan Trabzon'a gelmekte olan bir yelkenli, Kılış zırhlısıyla refakatindeki torpido ve nakliya gemisi tarafından durdurularak, para ve eşyalarına elkoymuşlardı. Ağustosta Karadeniz seferini yapan Giresun vapuru Ordu açıklarında arama bahanesiyle durdurularak içerideki bir çok eşyayı gasbettiler. Bu olaydan sonra, 11 Ağustosta Trabzon'dan İstanbul'a dönüşünde Giresun vapuruna tüccar eşya vermemiş hiçbir yolcu binmemişti. Bu olay Seyri Sefain İdaresi Trabzon Acenteliği tarafından ilgili makamlar nezdinde protesto edildi. Yine aynı tarihlerde İstanbul'dan Trabzon'a gelmekte olan Gülnihal vapurundan 200 sandık şeker çalmışlardı.

6 Ağustos sabahı Yoroç açıklarına gelen iki Yunan gemisi, akşama kadar rastladıkları kayık ve teknelere zarar verdiler. Ahmet Reis'e ait küçük bir yelkenli kayığı bir müddet sürüklendikten sonra Yoroç civarında batırarak, kayıkta bulunan altı çuval mısır ve Ahmet Reis'in cebindeki dört lirayı da gasb ettiler. 8 Ağustos günü Rize açıklarından gelen bir torpido ile bir nakliya gemisi rastladıkları yelkenlilere saldırdılar. Rizeli Mehmet'in kayığına dört mermi atmışlarsa da isabet ettirememişlerdi. Açıkta ele geçirdikleri İsmail Kaptan'ın kayığından altı teneke gaz yağı ve yüzaltmış guruş almışlar, Pazar'lı bir kayıkçıdan da beş koyun almışlardı. Bu olaylardan birkaç gün sonra, bir ara Ordu ve Giresun açıklarında

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

gözükten Kalkış gemisiyle refakatindeki torpido, 23 Ağustos sabahı Rize önlerine gelerek aynı gün akşam üzeri Trabzon limanı açıklarından batı istikametine geçmişti.

Bütün bu olaylar Trabzonluları yıldırmıyordu. İstikbal'da çıkan yazılarda Yunan gemilerinden "tekne" veya "kömürücü tekneleri" şeklinde alaylı bir ifadeyle sözediliyordu. Bu saldırıların boşa olduğu ve bunun "çoşan Anadolu azmini teşdiden başka bir netice vermeyeceği"ne inanılıyordu.

Sakarya yenilgisinden sonra Yunan gemileri bir süre daha Karadeniz kıyılarında dolaştılar. 22 Eylül 1922'de Karadeniz'de 2 muhabere gemisi ile 2 muhrip ve 1 yardımcı kruvazör faaliyet halindeydi. Eylülde iki Yunan gemisi Trabzon açıklarından Rize istikametine doğru geçti. Bu gemiler Sürmene kıyılarında gazyağı yüklü bir kayığa kırk kadar mermi atmalarına rağmen hiçbirini isabet ettiremediler. 1922 yılında kesin zafere kadar Yunan gemileri Trabzon kıyılarında arasıra görünmüşlerse de, önemli bir varlık gösterememişlerdir.

Yunan savaş gemilerinin Karadeniz'de seyreden Türk ticaret gemilerine yönelttiği tacizkar hareket karşısında, TBMM mukabil bir karar aldı. 1922 yılında, Rus limanlarıyla İstanbul arasında işleyen Yunan ticaret gemilerine taarruz etmek ve ele geçirmek için teşebbüse geçildi. Takiple görevlendirilen Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Komutanlığı, Rus limanlarından ayarılan Yunan ticaret gemilerini Rus kara suları dışında yakalamak için bazı tedbirler aldı. Takip sonunda Enosis adlı Yunan şilebi 26 Nisan'da ele geçirilerek, Türk bayrağı çekildi ve Trabzon adı verildi. Gemide çok miktarda ganimet eşyayla birlikte önemli miktarda mücevheratta bulunduğu sonradan anlaşılmıştı.

Bütün bu olaylardan, Karadeniz'de serbest bırakan İtilaf Devletleri sorumlu tutuluyordu. Karadeniz'de İtilaf Devletlerine ait ticaret gemilerine karşı başlangıçta fazla bir kısıtlama getirilmemekle birlikte, askeri gemiler daha dikkatle takip edilmeye başlandı. 1921 yılından itibaren Ankara Hükümeti, kıyı limanlarında özellikle İngiliz gemilerine karşı bazı tedbirler alınmasını istedi. 3 Ocak 1921'de Dahiliye Vekili Refet (Bele), gönderdiği talimatta, İngiliz ticaret gemilerinin limanlara uğramasıyla ilgili izin, Ankara Hükümeti tarafından verileceğini bildirdi.

Haziran'da Samsun limanına uğrayan iki İngiliz torpidosu, 31 Temmuz 1921 pazar günü sabahı Giresun limanına geldi. Torpido komutanının bir yazı ile görüşme talebinde bulunması üzerine, bir saat sonra cevap verileceği şifahen bildirildi. Yazılı cevabı gelip almaları torpidonun kayıktaki tercümanına bildirilmiş ise de, kayık torpidoya dönerek cevabı beklemedene her iki torpido doğu istikametine doğru harekete geçti. Trabzon Vilayeti bu haberi Giresun Mutasarrıfı Sadrettin Bey'in telgrafından öğrenmişti. İngiliz gemileri aynı gün öğleden sonra Trabzon limanına geldiler. Küçük rütbeli bir subayla Ermeni bir tercüman iskeleye yaklaşarak Onüçüncü Tümen Komutanı Miralay Seyfi (Düzgören) Bey'le görüşmek istediler. Seyfi Bey, Dahiliye Vekaleti'nin talimatı gereği görüşme maksadının yazılı olarak bildirmelerini istedi. Kaptan binbaşısı imzasıyla gelen İngilizce cevapta şifahen görüşmek talebinde bulunuyordu. Seyfi Bey, yazılı cevapta ticari gemilerin limanlarımıza girişinin Ankara'nın iznine bağlı olduğunu hatırlatarak bu isteklerinin yazılı olarak verilmesini istedi. Bunun üzerine torpidolar doğuya hareket ettiler. Seyfi Bey, Rize Mutasarrıfını telgrafla haberdar etti. Yetkililer, İngilizlerin istihbarat toplamak amacıyla oldukları kanaatindeydiler.⁵⁴

Trabzon'da halk arasında da İngilizlere karşı bir tepkinin doğduğu gözlenmekteydi. Nitekim

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

bir yıl önce yaşanan bir olayda bu tepki açıkça ortaya çıkmıştı. 18 Nisan 1920 günü, limanda demirleyen gemilerden şehre çıkan İngiliz askerlerinin taşkınlıklarını protesto etmek isteyen büyük bir topluluk Müdafaa-i Hukuk binasında toplanarak, ertesi gün İngilizlerin şehre çıkmaları halinde silahla karşılık vereceklerini bildirdiler. Valilik halkı teskin ettikten sonra, ortaya çıkacak olaylardan hükümetin mesul tutulamayacağını Fransız mümessili vasıtasıyla İngiliz amirale ilettiler. Ertesi gün halk dükkanlarını kapatırken, şehir ve köylerden gelen büyük bir topluluk da Soğuksu'da Tümen karargahına gelerek mücadele için herşeye hazır olduklarını bildirdiler. Boztepe'de Ruslardan kalma birkaç topu imha eden İngilizler, halkın kararlı tutumu karşısında şehre uğramadan gemilerine dönmüşlerdi.⁵⁵

Doğu Karadeniz'de Halkın Milli Mücadeleye Katkıları

Doğu Karadeniz'de halk Milli Mücadele'ye çeşitli şekillerde katkıda bulundular. Bu yıllarda başta Giresun olmak üzere bir çok yerde gönüllü birlikler kurularak Pontusculara, Doğu ve Batı Cepheslerine gönderildi.

Giresun ve çevresindeki gençlerin gönüllü olarak Milli Mücadele'ye katılmalarında Topal Osman'la birlikte Giresun Askerlik Şubesi Başkanı Tirebolu'lu Hüseyin Avni Alpaslan'ın büyük rolü olmuştur. Hüseyin Avni Bey'in, TBMM'nin vereceği her göreve hazır olduğunu bildirmesi üzerine, Giresun ve çevresinden bin kişilik bir tabur oluşturularak Doğu Cephesi'ne gönderilmesine izin verilmişti.

Hüseyin Avni Bey, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarındaki kahramanlıklarıyla tanıdığı Osman Ağa ile sıkı bir işbirliğine girerek başta Giresun olmak üzere Tirebolu, Trabzon, Rize ve Ordu'dan bir çok gencin gönüllü olarak toplanmasını sağladı. Bunun sonucunda 1920 yılında Giresun Gönüllü Taburu oluşturuldu.

1920 yılı Ağustos ayında, bütün levazımı Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin girişimleriyle sağlanmak üzere, Ordu kazasında 200 kişiden oluşan bir gönüllü taburu teşkil edildi. Aynı günlerde Giresun'dan 300, Tirebolu'dan 150, Görele'den 100 ve Akçaabat'tan 300 kişilik birer gönüllü müfrezesi oluşturularak cepheye gitmek üzere hazır bulunuyordu. Vakfıkebir'de Teğmen Nuri Efendi komutasındaki 80 kişilik bir gönüllü müfrezesi Şebinkarahisar üzerinden Doğu Cephesi'ne hareket etmişti.⁵⁶

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Osman Ağa ile Hüseyin Avni Alpaslan tarafından oluşturulan Giresun Gönüllü Taburu, cepheye gitmek üzere 12 Eylül 1920'de Trabzon'a gelerek Kavak Meydanı'nda karşılandı. Giresun Gönüllüleri 22 Eylül günü Trabzon'dan ayrılırlarken, kendilerine Vali Vekili ve 3. Tümen komutanı Rüşdü Bey, Alay Komutanı Rıza Bey, Müftü Mahir Efendi ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri uğurladılar. Doğu Cephesine giden Gönüllü Müfrezesi, burada kazanılan zaferden sonra, Batı Cephesine gitmek üzere Ziya Bey'in komutasında Şubat 1921'de tekrar Trabzon'a geldiler.⁵⁷

Hüseyin Avni Bey, 1920 yılında Giresun Nizamiye Alayı adıyla düzenli bir birliğin kurulmasına da öncülük etmiştir. Önceleri Komutanlığını Hüseyin Avni Bey'in yaptığı bu alaya daha sonra Alparlan Gurubu adı verilmiştir.⁵⁸ Başlangıçta Nizamiye Taburu'nun işesinin mülki idarece karşılandığı anlaşılmaktadır. Trabzon Vilayetinden Ordu Kaymakamlığına gönderilen bir yazıda, Taburun ihtiyacı olan mısır, fasulye ve arpanın Ordu Kaymakamlığına karşılanacağı bildirilmişti.⁵⁹

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

1921'de Müdafaa-yı Milliye Vekaleti'nden alınan izin sonucu, Giresun Nizamiye Alayı ve Osman Ağa'nın kuvvetlerinden düzenli hale getirilerek 42. ve 47. Piyade Alayları kuruldu. 42. Alay komutanlığına Binbaşı Hüseyin Avni Bey, 47. Alayın komutanlığına da Topal Osman getirildi. Bu alaylar Koçgiri isyanında ve Pontuscuların tenkilinde önemli görevler üstlendi. Şubat 1921'de 42. Alay Samsun'da bulunan 15. Tümeğe bağlı olarak görev yaptı; Koçgiri isyanını bastıran Topal Osman komutasındaki 47. Alay da Tokat üzerinden Samsun'a geçti.

Bu kuvvetler bir süre sonra Sakarya Savaşı'nda görev aldılar. Yeniden düzenlenerek 14 Temmuz'da Batı Cephesi'ne gitmek üzere Samsun'dan ayrılan 42. Alay, 20 Ağustosta Ankara'ya ulaşmıştı. Sakarya Cephesindeki kanlı muharebede yaralanan Binbaşı Hüseyin Avni Bey, 30 Ağustos'ta vefat etti.⁶⁰

Rize Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde cepheye gönüllü kafileleri gönderildi. Rize'nin teşkil ettiği ikinci gönüllü kafilesi Ocak 1921'de Ordu'ya ulaştı. Burada kendilerine Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetince yemek verildi. Rize Gönüllüleri birkaç saat dinlendikten sonra Samsun'a hareket ettiler.⁶¹

Milli Mücadelede Trabzon vilayeti, gönüllü birlikler dışında, iaşe ve malzeme sevkiyatıyla da Batı Cephesi'nin takviyesinde önemli görevler üstlendi. Trabzon Vilayeti, cephelerin takviyesinde deniz nakliyatı açısından önemli bir konuma sahipti. 1920 sonlarından itibaren Trabzon'un önemi daha da artmış; 1921 yılı boyunca yapılan sevkiyatla Batı Cephesi'nin güçlendirilmesine çalışılmıştır.

Nakliyat Trabzon Nakliyat-ı Bahriye Kumandanlığı tarafından organize edilmekteydi. Milli Mücadele sonuna kadar varlığını sürdüren bu teşkilat emrindeki buharlı, motorlu ve yelkenli araçlarla, Yunan donanmasının kontrolü altında bulunan geniş bir sahada çok güç şartlar altında, Rus limanlarından Trabzon'a ve Trabzon'dan Karadeniz kıyılarındaki iskelelere askeri nakliyatın yapılmasını sağladı. 10 Temmuz'da Yunan taarruzunun tekrar başlaması üzerine Kazım Karabekir, Batı Cephesine resmi taşıtların yanı sıra karşılıksız mühimmat taşınmasının kaçınılmaz olduğunu bildirdi. Sivil taşıtların ücreti sonradan ödenecek, ücret talep etmeyenler ise takdir edilecekti. Tekalif-i Harbiye şeklinde başlayan bu yükümlülük, bir ay sonra Tekalif-i Milliye şekline dönüştürülerek milletin topyekun seferber olması sağlanacaktı.

Trabzon Valiliği, Doğu Cephesi'nin bu emrini sahildeki kazalara bildirdikten sonra, Temmuz 1921 sonlarında gelen cevaplara istinaden Trabzon ve çevresindeki deniz taşıtlarının sayısı tesbit edilmişti. Akçaabat Kaymakamı Şevket Bey, kazada nakliye vasıtası teberru edecek kimse bulunmadığını bildirdi. 26 Temmuzdan itibaren Vakfıkebir'deki taşıtlar Trabzon'a hareket ettirilmeye başlandı. Sürmene'de ikiyüz ton istiaabında beş motor tedarik edilerek ordunun emrine verildi. Trabzon merkez kazada ise, "bazı zevatın teberruatta buldukları ve Yahya Reis'in iki motorunu ciheti-i askeriyeye tahsis eylediği" öğrenilmişti.

Sakarya Savaşı öncesi her yerde olduğu gibi, Trabzon da Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda Tekalif-i Milliye Komisyonu kuruldu. Vali vekili ve Tümen Komutanı Albay Seyfi (Düzgören) Bey'in başkanlığındaki Merkez Tekalif-i Milliye Komisyonunda, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Kurulu üyesi Hacı Ali Hafızade Mehmet Salih ve Eyübzade Daniş Bey'le birlikte muhtelif kurumlardan 6 üye görev yapıyordu. Komisyonun çalışmalarına başladığı 11 Ağustos tarihinden itibaren Trabzon

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

limanına gelen tüm mallardan yüzde on Tekalif-i Milliye payı alınmaya başlandı.

Çalışmalarına Sakarya Savaşı'ndan sonra da devam eden Tekalif-i Milliye Komisyonu, yerel basından ve halktan büyük destek görüyordu. İstikbal'e göre, "Tekalif-i Milliye, gayeye vüsul için milletten istenilen son fedakârlık"tı; bu sebeple herkes varını yoğunu vermeliydi. Bildiriler, "Tekalif-i Milliyeye şitab edelim", "Tekalif-i Milliye'yi unutmayalım" başlığıyla verildi.⁶²

Orduya yapılan yardım Tekalif-i Milliye ile sınırlı kalmamış, çoğu kez Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde kayıkçılar ve halk, ordu için gerekli eşyayı temin etmeye çalışmıştır. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ayrıca topladığı paralar da orduya verilmiştir. Bu yardımlar Sakarya Savaşı ve Büyük Taarruz öncesi de sürmüştür.

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 15 Sayfa: 661-678

Dipnotlar :

1. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, Ankara 1982, s. 23-24.
2. Mesut Çapa, Pontus Meselesi, Trabzon 2001, s. 125-127.
3. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, s. 36.
4. Fevzi Güvemli, Bir Zamanlar Ordu, Ordu 1996, s. 63.
5. Çapa, Pontus Meselesi, s. 128.
6. Çapa, Pontus Meselesi, s. 107-108.
7. Mesut Çapa, Milli Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon 1998, s. 32.
8. Atatürk İle İlgili Arşiv Belgeleri, s. 38.
9. Kavanin mecmuası, 1336-1339, C. I., Ankara 1925, s. 72-73, Ticaret Salnamesi 1927, Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi, İstanbul 1927, s. 324.
10. Kızılay Arşivi (KA), 265-1/1919-1920.
11. 1919'dan itibaren Trabzon'da Amerika Yakındoğu Yardım (Amerika Şark-ı Karib Muavenet: Near East Relief) Cemiyeti yardım çalışmalarında bulunmaktaydı. Trabzon'da Amerika Yardım Heyeti'nin ilk müdürünün "Mister Jesi Rayt" olması muhtemeldir. Şubat-Kasım 1921 tarihleri arasında ise, S. B. Newton adlı bir Amerikan misyoner bu görevi vekaleten yürütüyordu. 1921 yılı sonlarında Newton'un yerine misyoner olmayan Crutcher'in atanmasıyla Türk-Amerikan dostluğunda önemli bir köprü atıldı; halk Amerikalıları sevmeye başladı. Temmuz 1922 tarihinde Trabzon şubesi lağvedildi. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Amerikan Yardım Cemiyeti", Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu, 3-5 Mayıs 2001.
12. Cevad Dursunoğlu, Milli Mücadelede Erzurum, Ankara 1946, s. 23-24.
13. Çapa, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, s. 12-14.
14. Çapa, a.g.e., s. 17-24; Mahmut Goloğlu, Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Trabzon 1981, s. 27-36, 49-53.
15. Çapa, a.g.e., s. 26-30, 53-57.
16. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:39 (Ankara-1997), s. 865-867; Hakimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1921, 119.
17. İstikbal, 31 Mayıs 1922, 616.

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

18. Sıtkı Çebi, Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar, İstanbul 2000, s. 238-239.
19. Goloğlu, a.g.e., s. 17.
20. İstikbal, 12 Mayıs 1920, 137.
21. Mustafa Bey, "Bir metreyi zor bulan boyuna rağmen nüfuzlu ve saygı gören bir adamdı.", Güvemli, s. 68-69; Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yöneticilerinin bir fotoğrafı için bkz., s. 69.
22. Çebi, a.g.e., s. 239, 243.
23. İstikbal, 19 Teşrinisani 1924, 1338.
24. Giresun İl Yıllığı (1973), s. 8.
25. İstikbal, 3 Kanunievvel 1919, 93.
26. İstikbal, 6 Kanunievvel 1921, 474.
27. Mustafa Reşit Tarakçıoğlu, Trabzon'un Yakın Tarihi, Trabzon 1986, s. 42-43.
28. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 44.
29. İstikbal, 28 Kanun-u sani 1921, 211; 16 Mart 1921, 251; 29 Haziran 1922, 647; 7 Eylül 1922, 704.
30. İstikbal, 7 Eylül 1922, 704.
31. İstikbal, 7 Nisan 1922, 579.
32. İstikbal, 13 Mart 1922, 557; 3 Nisan 1922, 575; 19 Nisan 1922, 589; 20 Nisan 1922, 590.
33. Çebi, a.g.e., s. 345-347; Güvemli, a.g.e., s. 64-65.
34. İstikbal, 16 Haziran 1922, 636.
35. İstikbal, 23 Mart 1922, 571; 7 Haziran 1922, 628.
36. Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilal-i Ahmer Meclis-i Umumisi'ne Takdim Edilen Rapor, İstanbul 1339, s. 148. Ordu'da Haziran 1922'de, müzayede yoluyla Kızılay aracılığıyla Kırım muhtaçları için yardım toplanmıştı. "Ordu'da Hamiyet Tezahüratı", İstikbal, 8 Haziran 1922, 629.
37. H. Raşit Öymen, "Barutçu'nun Ruhunu", Ulus, 16 Mart 1959.
38. Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 55-56.
39. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Mitingler", Türk Yurdu, Sayı: 122 (Ankara-1997) s. 124-128.
40. H. Raşit Öymen, "Trabzonspor'un Kuruluş ve Gelişmesi Anıları Dolayısıyla", Eğitim Hareketleri Dergisi, Sayı: 256-257, (1976 Ankara), s. 40.
41. Faik Ahmet Barutçu, "Akçaabat'ta İki Gün", İstikbal, 7 Şubat 1922, 528; "Akçaabat'ta Zafer Şenlikleri", 12 Eylül 1922, 708; "Akçaabat'ta Miting", 27 Haziran 1920, 150.
42. İstikbal, 23 Haziran 1920, 149; 25 Temmuz 1920, 158.
43. Çapa, "Milli Mücadele Döneminde Rize", s. 870-873; İstikbal, 19 Mayıs 1920, 139; 1 Eylül 1920, 168; 6 Nisan 1922, 578.
44. İstikbal, 30 Haziran 1920, 151.
45. Giresun İl Yıllığı (1973), s. 7-8.
46. İstikbal, 18 Eylül 1922, 713.
47. H. Raşit Öymen, "Barutçu'nun Ruhunu", Ulus, 16 Mart 1959; Mesut Çapa, Faik Ahmet Barutçu, Trabzon 1998, s. 33.
48. İstikbal, 10 Eylül 1922, 706.
49. Mesut Çapa, "Milli Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", Atatürk Yolu, Sayı: 8, (Ankara 1992), s. 133-168; Hüseyin Albayrak, Trabzon Basın Tarihi, Ankara 1994, s. 93-193; Tarakçıoğlu, a.g.e., s. 40; 2 Nisan 1922, 574; 13 Nisan 1922, 584; 2 Ağustos 1922, 676; 12 Teşrinievvel 1922, 736; Genç

MİLLÎ MÜCADELEDE DOĞU KARADENİZ

- Anadolu, 30 Kanunievvel, 1921, I,;
50. İstikbal, 2 Ağustos 1922, 676; İstikbal, 3 Nisan 1922, 575; Çebi, a.g.e., s. 284-294; Albayrak, a.g.e., s. 240-247, 257-260.
 51. Çapa, Pontus Meselesi, s. 81, 87, 126.
 52. İstikbal, 1 Eylül 1920, 168.
 53. "Ümid Vapuruna Tecavüz", İstikbal, 21 Teşrinisani 1920, 191.
 54. Mesut Çapa, " Karadeniz'de Yunan Gemilerinin Faaliyetleri ve Trabzon Üzerindeki Etkileri", Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 42, (Ankara 1997), s. 83-94.
 55. Çapa, Pontus Meselesi, s. 84.
 56. İstikbal, 8 Ağustos 1920, 162. Ordu yöresinden Milli Mücadeleye katılanların listesi ve Ordu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti öncülerinden Çürüksulu Ziya Bey ve Ordu'dan cepheye giden ilk gönüllü müfrezesinin bir resmi için bkz., 75. Yıl Özel Gazetesi, 29 Ekim 1998, Ordu Gazeteciler Derneği, Ordu Engin Matbaası, s. 24-27.
 57. Çapa, Pontus Meselesi, s. 109-110.
 58. İsmail Hacifettahoğlu, Hüseyin Avni Bey, Ankara 1998, s. 45.
 59. Trabzon Vilayeti Belgeleri. Başlangıçta bu düzenli birliğin tabur şeklinde teşkilatlandığı anlaşılmaktadır. 1922'de Nizamiye Alay Komutanı Ziya Bey'in rütbesi binbaşı (kaimakam)'lığa terfi etmişti. İstikbal, 23 Kanunısani 1922, 515.
 60. Fettahoğlu, a.g.e., s. 46-51, 54, 61; Çapa, Pontus Meselesi, s. 113.
 61. İstikbal, 2 Şubat 1921, 215; Milli Mücadelede Rizeliler için bkz., Orhan Naci Ak, Rize Tarihi, Rize 2000, s. 196-201.
 62. Mesut Çapa, " Batı Cephesinin İkmalinde Trabzon'un Rolü", Toplumsal Tarih, Sayı: 35, (İstanbul 1996), s. 13-20.